Ambt & Heerlijkheid

Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal • jaargang 67 nummer 213 • december 2021

OUDHEIDKUNDIGE KRING
Rheden - Rozendaal

Doelstelling
De Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal is opgericht op 11 januari 1954 en stelt zich ten doel: de bevordering van de kennis der geschiedenis van land en volk van de Zuidoost Veluwezoom, in het bijzonder van de gemeenten Rheden en Rozendaal.
Zij tracht dit doel ondermeer te bereiken door het houden van lezingen, exposities, wandelingen en excursies, het uitgeven van een tijdschrift en het bijhouden van een website, het bewaren van historische voorwerpen, documenten, afbeeldingen, boeken en andere geschriften, het bevorderen en ondersteunen van onderzoek op historisch gebied en de verschijning van publicaties daarover, alsmede het ondersteunen van en samenwerken met instellingen, stichtingen en verenigingen die een soortgelijk doel nastreven.

Archief
Het archief van de Kring is grotendeels ondergebracht bij het Gelders Archief te Arnhem.
Daarnaast heeft de Kring een eigen archiefruimte in 't Sprengenhus, Harderwijkerweg 25a, 6957 AB Laag-Soeren, met boeken, documenten en een beperkte collectie museale voorwerpen.
Deze kan op afspraak worden bezocht. Afspraken kunnen worden gemaakt via e-mail (archief@oudheidkundigekring.nl) of telefonisch via Jan de Bes (026-4953780).

Lidmaatschap
Het lidmaatschap kost € 25 per jaar.
Aanmelding, wijziging of opzegging (vóór 1 december), kan plaatsvinden via de website of telefonisch/ schriftelijk bij de penningmeester.
Leden van de Oudheidkundige Kring ontvangen gratis het ledenblad Ambt & Heerlijkheid.

Bankrekening
NL83ABNA0556713591 t.n.v.
Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal

De Kring is aangesloten bij Erfgoed Gelderland.
De Kring staat geregistreerd als ANBI-cultuurinstelling.

Bestuur:

Voorzitter
Harry Klein Koerkamp 06-20533128
Correspondentie via secretaris of via
voorzitter@oudheidkundigekring.nl

Vice-voozitter
Willem Kleijn 06-21865900
willemkleijn@gmail.com

Secretaris
Antoinette Evers-Bon, 06-18331685
Grada Vleemingstraat 13, 6991 ZB Rheden
secretaris@oudheidkundigekring.nl

Penningmeester en ledenadministratie
Wim van den Beukel 0313-414281
Labriehof 15, 6952 HW Dieren
penningmeester@oudheidkundigekring.nl

Bestuursleden
Jan de Bes, 026-4953780
Archivaris van de Kring
archief@oudheidkundigekring.nl

Hilde Brekelmans-Roelofs 026-4952480
hildebrekelmans@upcmail.nl

Jeroen van Gessel 0313-450593
jeroenvangessel@chello.nl

Webmaster
Rob Weenink 06-25585176
webmaster@oudheidkundigekring.nl

Website: www.oudheidkundigekring.nl

Uitgave:
Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal
Ambt & Heerlijkheid
Verschijnt 4 keer per jaar,
ISSN 1384-3362

Druk: WePrint4All 's-Hertogenbosch

Redactie Ambt & Heerlijkheid:

Hoofdredacteur
Nelleke den Boer-Pinxter 026-3613944
Vijverlaan 13, 6881 HK Velp
redactie@oudheidkundigekring.nl

Eindredacteur
Fineke Burgers-Dekkers

Redactieleden
Jeroen van Gessel
Truus Havinga-Wielenga
Rob Weenink
Hans Witt
Peter Kars
Gajus Scheltema

Vormgeving
Rob Weenink

Richtlijnen voor auteurs
De richtlijnen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie. De in een artikel verkondigde mening is voor rekening van de auteur en kan daarom losstaan van de mening van bestuur of redactie.

Rechten
Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen of openbaar gemaakt in enige vorm of wijze zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever De uitgever heeft zich ingespannen om alle rechthebbenden van tekst- en illustratiemateriaal op te sporen. Mocht u menen rechten daarop te kunnen doen gelden, dan verzoekt zij u contact daarover met haar op te nemen.

Losse nummers van Ambt & Heerlijkheid zijn voor € 4,95 per stuk te verkrijgen bij:
The Read Shop in Dieren en Velp,
Boekhandel Jansen & de Feijter in Velp,
Firma Elderman, Groenestraat 54, Rheden,
Bakkerij Samberg in Ellecom en
Kapsalon De Oude Post in De Steeg.

Inhoud

1 Inhoud en Van de redactie

2 De Thorbecke Graven bij de Petruskerk in Spankeren
Ton Elzebroek

6 De laatste heer van Baak
Astrid Schutte

10 Steegse geschiedenis aan de hand van een oude prentbriefkaart
Jan van den Broek

15 Drie generaties Dirksen, fotografen in Dieren
Jos Leeman

18 De waterkeringdammen ten noorden van Rheden
Henk Stemerding en Frans Wellink

26 Begraafplaats Rozendaal (3) - kindergraven
Cathrien van de Ree

31 Van villa Korvina tot huize Mariposa, deel 5 (slot): De pensioenhouder Zonnenberg
Jan van der Wal

40 Dominee De Jong, predikant van Ellecom en De Steeg (1921 – 1933)
Thea Berendsen-Versteeg

46 Drogisterij Dobbenberg
Jos Leeman

48 Boekbespreking Villa De Wartburg

49 Mededelingen van het bestuur
Harry Klein Koerkamp

Van de redactie

Voor u ligt Ambt & Heerlijkheid (A&H) 213, het laatste nummer van 2021, vol interessante verhalen. Zo schrijft Ton Elzebroek over de Thorbecke Graven op het kerkhof in Spankeren. Van Astrid Schutte kwam het boek 'De laatste heer van Baak' uit. Hij woonde een deel van zijn jeugd en zijn oude dag in Velp. Jan van den Broek licht een tikje van de sluier op van het verdwenen klooster in De Steeg. Jos Leeman vertelt over drie generaties fotografen Dirksen en Drogist Dobbenberg uit Dieren.
Henk Stemerding en Frans Wellink hebben een hele studie gemaakt van de tien dammen die het water keren om te voorkomen dat delen van Rheden overstromen bij hevige regenval. Cathrien van de Ree rondt haar artikelenreeks over de begraafplaats van Rozendaal af, evenals Jan van der Wal zijn artikel: 'Van villa Korvina tot huize Mariposa'. Dit laatste deel gaat o.a. over de tijd dat Mariposa een contractpension was.
Thea Berendsen-Versteeg is nieuw in Ellecom en verblijdt ons met een artikel over dominee De Jong. Op de website van de Kring staat het hele verhaal, met noten en bronnen. (https://www.oudheidkundigekring.nl/)
Het boek 'Villa de Wartburg' wordt besproken door Jeroen van Gessel.
Dit is het laatste nummer van A&H waaraan ik meewerk, het eerste nummer was A&H 157. 14 Jaar heb ik in de redactie gezeten en aan 56 nummers van A&H meegewerkt, dus de hoogste tijd voor vers bloed. Toen ik in de redactie kwam, was Walter de Wit hoofdredacteur, daarna Wencel Maresch, Dick Bosveld en toen weer Walter de Wit. December 2015 gaf Walter aan te willen stoppen als hoofdredacteur. Fineke Burgers haalde mij over om samen het stokje van hem over te nemen. Wij hebben 6 jaar met veel plezier de verantwoording voor het blad gedragen en nu is het voor mij welletjes.
Gelukkig hebben we, ondanks de coronatijd, de redactie kunnen versterken, zodat ik met een gerust hart vertrek.
Graag wil ik alle auteurs die in deze periode artikelen geschreven hebben voor A&H, bedanken, want zonder kopij geen blad, zo simpel is het en de redactie kan niet alleen het blad vol schrijven. Namens de hele redactie wens ik u prettige feestdagen toe.

Nelleke den Boer-Pinxter

DE THORBECKE GRAVEN BIJ DE PETRUSKERK IN SPANKEREN

Ton Elzebroek

In de noordwesthoek van het kerkhof bij de Petruskerk in Spankeren liggen dicht bij de beukenhaag acht graven dicht tegen elkaar aan. De graven lijken bij elkaar te horen. De hardstenen zerken verschillen van formaat. De invloed van de tand des tijds is goed zichtbaar. Het zijn eenvoudige grafstenen waarvan de inscripties nauwelijks meer te lezen zijn. Deze graven kunnen wel stille getuigen worden genoemd van een deels dramatische familiegeschiedenis in de eerste helft van de 19e eeuw.

.

De centrale figuur in dit drama is Hendrik Christiaan Herman Thorbecke, roepnaam Herman, geboren in Zwolle in 1801 en gestorven in Dieren in 1844. Hij was de broer van de liberale staatsman Johan Rudolph Thorbecke, die in de 19e eeuw tussen 1849 en 1872 driemaal minister-president van Nederland was.
Herman volgde een studie medicijnen in Leiden. Tijdens zijn studietijd raakte hij bevriend met Cornelis Herman baron van Rhemen. Deze studeerde rechten in Leiden. Beiden studeerden omstreeks 1830 ook enige tijd in het Belgische Gent, dat destijds tot het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden behoorde. Zij moesten echter al weer spoedig vertrekken in verband met de Belgische opstand. Toen zijn studie in 1835 grotendeels was voltooid, ging Herman wonen bij zijn moeder in Zwolle. Van daaruit ging hij op zoek naar een passende locatie voor een eigen praktijk.

Gebrekkig medische verzorging

De medische verzorging in de dorpen Spankeren, Dieren en Laag-Soeren was in 1835 nogal gebrekkig. Tot dan geschiedde die verzorging door de arts P.J. Enklaar uit Velp. Deze moest echter om gezondheidsredenen een deel van zijn verzorgingsgebied afstoten, ondermeer in de eerdergenoemde dorpen. Artsen uit Zutphen en Doesburg hebben tijdelijk waargenomen, maar vooral voor patiënten die niet beschikten over een paard en een kar of koets was de afstand bezwaarlijk.

Baron van Rhemen, die afkomstig was uit deze regio, kende uiteraard de medische situatie en had de wens deze te verbeteren. Omdat hij bevriend was met Herman Thorbecke, hielp hij de laatste financieel om een praktijk op te starten in Dieren. Daarvoor werd een huis met praktijkruimte gebouwd op een eigen perceel aan de Molenweg. Later werd dat gebouw 'Villa Bergelink' genoemd. Het huis heeft bestaan tot kort na WO II, toen het werd gesloopt i.v.m. oorlogsschade en een noodzakelijke reconstructie van de Molenweg.

Villa Bergelink omstreeks 1900 (coll. Thomas Hilhorst)

Toen Herman zicht had op een eigen praktijk verhuisde hij van Zwolle naar Dieren. Hij reisde per trekschuit, die 6,5 uur nodig had om de afstand tussen Zwolle en Dieren

af te leggen. Persoonlijke bezittingen werden door een beurtschipper naar Dieren gebracht. Na korte tijd voegde Herman's zus Klaartje zich bij hem om hem te helpen in de praktijk en de huishouding.

Koepokken

De praktijk liep uitstekend, patiënten kwamen van heinde en verre. Pokken waren destijds de belangrijkste oorzaak van kleutersterfte. Herman Thorbecke was de eerste huisarts in de omgeving die het inenten met koepokken als nieuwe behandelmethode toepaste. Hij was daarmee zeer succesvol en dat bleef niet onopgemerkt. Zijn verzorgingsgebied groeide en bestond al snel uit de dorpen Rheden, De Steeg, Ellecom, Dieren, Laag-Soeren, Olburgen en Spankeren.

Aanschaf paard

Aanvankelijk bezocht hij zijn patiënten te voet. Volgens Herman was dat wel te doen, omdat Dieren, met uitzondering van Rheden, globaal in het midden van zijn verzorgingsgebied lag. Te voet naar Spankeren kostte hem 20 minuten, naar Laag-Soeren 30 minuten en Olburgen 15 minuten. Echter om naar Rheden te gaan kostte hem dat 1,5 uur.

Omdat het aantal patiënten bleef toenemen werd het steeds moeilijker om hen te voet te bezoeken. Hij besloot daarom een paard aan te schaffen. In oktober was het zover en kocht hij voor 167,50 gulden een goed rijpaard. Herman was echter een matige ruiter en belandde regelmatig naast het paard op de grond. Het was noodzakelijk om eerst uitgebreid te oefenen. In het begin bereed hij het paard alleen in de vroege ochtenduren of later in de avond. Zoals hij het zelf zei: *'Midden op de dag waag ik nog niet, mij boven op een paard te laten zien'*. Een jaar later kocht hij een tweede paard en een sjees, zodat hij zich niet meer op de rug van een paard hoefde te verplaatsen.

Eén van zijn patiënten was graaf Bentinck van kasteel Middachten. Er heerste destijds veel armoede, maar er was ook liefdadigheid. Zo had de graaf met Thorbecke afgesproken dat hij bij zijn visites diende uit te zoeken bij welke van zijn patiënten hij *'gebrek ziet aan gort, rijst, gierst, wijn, brandstof, dekens, kleding*'. Dit moest worden gerapporteerd aan de graaf, die vervolgens de tekorten zoveel mogelijk aanvulde.

Petruskerk

Huwelijk

In 1837 trouwde Herman met de in Doesburg geboren Arnolda van Hasselt. Zij was de dochter van de weduwe Van Hasselt-Rasch. Haar vader was Barthold van Hasselt, die bij leven vrederechter in Doesburg was. Het huwelijk werd ingezegend in de Petruskerk in Spankeren door ds. H.J. Pauw.

In maart 1838 beviel Arnolda van een dochter, die slechts één dag leefde. Daardoor was zij lange tijd depressief. Dat hield aan tot het moment dat zij opnieuw zwanger bleek te zijn. Maar dat kind stierf bij de geboorte. Arnolda kwam deze tweede zware bevalling niet te boven en overleed, na twee jaar huwelijk, in 1839.

Tyfusepidemie

Op 6 augustus 1840 trouwde Herman Thorbecke voor de tweede maal, nu met de beste vriendin van Arnolda,

Annette Gordon. Dit huwelijk werd voltrokken in Doesburg. De eerste zwangerschap van Annette werd door een miskraam afgebroken. Het eerstgeboren zoontje, Willem Frederik, stierf in 1842 aan een onbekende ziekte toen hij acht maanden oud was. Daarna werden nog twee zonen geboren, weer een Willem Frederik en Herman Robert Joan Jacob, die wel voorspoedig opgroeiden. Dit betekende helemaal niet dat voor Herman Thorbecke de ellende voorbij was. In 1844 heerste er een tyfusepidemie. Dat leverde de dokter zeer veel extra werk op. Helaas kon hij zichzelf niet helpen, want Herman Thorbecke stierf in september 1844 aan de gevolgen van een tyfusbesmetting. Zijn vrouw Annette overleed vijf jaar later op 42-jarige leeftijd.

Verzameling van acht graven waaronder vijf van de Thorbeckefamilie

Thorbecke graven

De stoffelijke resten van Herman Thorbecke, zijn overleden familieleden en nog enkele verwanten werden begraven in de zogenaamde 'Thorbecke graven' op het kerkhof bij de Petruskerk.

In 1892 wendde Herman's zoon, Willem Frederik Thorbecke, zich tot de kerkvoogdij met het verzoek om in het bezit gesteld te worden van de 'Thorbecke graven'. Het verzoek werd gehonoreerd; hij moest daarvoor 200 gulden betalen. Echter één graf, het linker graf met grote grafsteen waarin Maria van Hasselt was begraven, werd door haar schoonzoon, de heer Van Wickevoort Crommelin uit Doorn, gekocht voor 100 gulden.

Graf van de kinderen van Herman Thorbecke en Arnolda van Hasselt, 1838 en 1839 (foto W.G. van den Beukel)

In 1917 is er een tekening van de graven gemaakt met beschrijving van de inscripties. Het ging toen om drie grote en drie kleine grafstenen. Het bijschrift luidde: *De groote zerken rusten op een raam van klinkers op hun kant in cement. De kleine zerken rusten onmiddellijk op het gras en sluiten aan het raam der groote zerken aan.*

Volgens de inscriptie is in 1857 in het linker graf met grote grafsteen Maria van Hasselt begraven, weduwe van E.J. baron Lewe van Middelstum. Zij was een zus van Arnolda van Hasselt, de eerste echtgenote van Herman Thorbecke.

In het middelste graf met grote grafsteen liggen de stoffelijke resten van Herman Thorbecke (1844), Annette Thorbecke-Gordon (1849) en hun jong overleden zoon Willem Frederik (1842).

In het rechter graf met grote grafsteen is in 1840 de schoonmoeder van Herman Thorbecke, B.A. van Hasselt-Rasch, begraven.

In het eerste direct aansluitende graf met kleine grafsteen is in 1835 het stoffelijke overschot begraven van H.W. Remij, echtgenote van kapitein ter zee J.W.F. Frucht. Zij

was in 1804 geboren in Essequebo. Dat was tot 1814 een Nederlandse kolonie in Zuid-Amerika, later Brits-Guyana, gelegen naast Suriname. Ten tijde van haar begrafenis was er nog geen enkel lid van de familie Thorbecke in Spankeren begraven. Er mag dan ook worden aangenomen dat er geen enkele relatie bestond tussen H.W. Remij en de familie Thorbecke.
Het middelste graf met kleine grafsteen is de rustplaats van de twee jong overleden kinderen (1838 en 1839) van Herman Thorbecke en Arnolda Thorbecke-van Hasselt. Dit is het eerste Thorbecke graf. Waarom het zo dicht tegen het graf van H.W. Remij is gelegd is een raadsel.
De rechter kleine grafsteen bedekt de rustplaats van Arnolda van Hasselt, de eerste echtgenote van Herman Thorbecke.

In 1917 zijn twee graven rechts van de voorgaande zes niet getekend. Het zijn twee kleine grafstenen van dezelfde steensoort. Eén grafsteen heeft geen inscriptie; mogelijk is daar niemand begraven. De tweede grafsteen heeft wel een inscriptie, maar deze is slecht leesbaar. Waarschijnlijk staat op de steen: Rustplaats van Maria Magdalena Mispelblom Beijer overl. 19 maart 1832. Zij

Boven drie graven met grote grafstenen, beneden vijf graven met kleine grafstenen (foto W.G. van den Beukel)

was een dochter van de Dierense azijnfabrikant Hendrik David Mispelblom Beijer en was bij overlijden 15 maanden oud.
Nadere beschouwing van de graven laat zien dat deze twee samen wel een eenheid vormen maar niet strak tegen de drie andere kleine graven aanliggen. Er zit tussen het blok van drie graven en het blok van twee graven ongeveer 20 cm ruimte. De drie grafstenen rusten net als bij de grote graven dicht tegen elkaar aan op een raamwerk van klinkers. De twee rechter grafstenen rusten direct op de grond en liggen daarom lager.

Nazaat Herman Thorbecke

Hoewel de acht graven bij elkaar lijken te horen, is dat hoogst waarschijnlijk toch niet het geval. Het graf van Maria Magdalena Mispelblom Beijer stamt uit 1832. Dat was een paar jaar voordat Herman Thorbecke in Dieren ging wonen. Een relatie tussen Mispelblom Beijer en Thorbecke lijkt dan ook uitgesloten.
Blijft de vraag over waarom de ‘Thorbecke graven’ en de andere graven zodanig zijn gelegen dat ze met elkaar verbonden lijken te zijn.

Onlangs heeft een nazaat van Herman Thorbecke, de in de USA wonende Fredrik Jan Thorbecke, het kerkhof in Spankeren bezocht. Hij zag daar dat de grafstenen in een slechte staat verkeren. Hij heeft contact opgenomen met de voor het kerkhof verantwoordelijke kerkrentmeester Jan Burgers en hem medegedeeld dat hij wellicht in de komende jaren de ‘Thorbecke graven’ zal laten opknappen.

Geraadpleegde bronnen:

Elzebroek, A.T.G. en G.A.F. Hummelman, 2008. *Zou Petrus tevreden zijn? Kroniek van de dorpskerk in Spankeren.* Uitgave van de Stichting Historisch Onderzoek Zuid-Oost Veluwezoom. ISBN 978 – 90 – 808838 – 4 – 0.
Verkade, W., *1982. Een dorpsdokter in de Oost-Veluwezoom 1835 -1845.* Bijdragen en Mededelingen Gelre 1982, pag. 84 – 123.

DE LAATSTE HEER VAN BAAK

Astrid Schutte

Werner Helmich, de laatste heer van Baak, werd geboren in Velp en stierf er ook. Deze erfgenaam van Huis Baak werd in zijn leven geconfronteerd met grote veranderingen: de teloorgang van de traditionele elite, de verwoestingen van de Tweede Wereldoorlog en de noodzaak over te stappen naar een bestaan in loondienst. Over zijn veelbewogen leven schreef Astrid Schutte 'De laatste heer', verschenen bij Ambo Anthos op 17 augustus 2021.

Het Velp waar Ernest Helmich en Antoinette Helmich-Eras, de ouders van dr. mr. Werner Bernard Helmich, na hun huwelijk in 1909 neerstrijken, ademt een rust die anno 2021 is verdwenen. Het verkeer in de Hoofdstraat is dan nog kalm. Het paar woont er eerst op nummer 230 (tegenwoordig het winkelpand van de Versgaard en vroeger nummer A407) en vanaf 1915 in Huis in de Weide (D145, nu Hoofdstraat 21, de werkplek van tandarts Kraaij).

Hoofdstraat begin 20e eeuw met nummer A407, nu nummer 230 (Collectie Johan van Schaik)

Karren en paarden met wagens en koetsen zijn in die tijd de belangrijkste vervoersmiddelen. De voortuinen met gietijzeren hekken zijn diep. De Herensociëteit, waar vader Ernest lid van is, bevindt zich op loopafstand van het huis. Voor bezoeken aan deze sociëteit heeft vader Helmich alle tijd. Hij renteniert namelijk van het kapitaal dat hij geërfd heeft van zijn ouders, grootgrondbezitter Gerardus Helmich en Engelbartha, jonkvrouwe van Middachten.

Huis in de Weide ± 1915 (Reconstructie op basis van andere foto's)

Maar de nieuwe eeuw brengt met rasse schreden veranderingen in hun leven en dat van hun zoon Werner. In heel Nederland hebben landgoedeigenaren steeds meer moeite de groeiende kosten van hun landgoederen op te brengen. Ook in en rond Velp worden statige villa's, zoals de villa van jonkheer Brantsen aan de Hoofdstraat, gesloopt. Vanaf de eeuwwisseling wordt werken voor de

kost voor de hogere klassen waaronder de adel, eerder regel dan uitzondering .
In Velp verschijnt op de plek van de Brantsen-villa een groot, splinternieuw postkantoor als symbool van de bedrijvigheid die de nieuwe eeuw kenmerkt. Ook het aantal winkels groeit. De Hoofdstraat wordt verbreed voor het toenemende verkeer, ten koste van de bomen en voortuinen van de villa's. Er wordt een riolering aangelegd en vanaf in 1912 wordt de paardentram vervangen door een elektrische.

Katholiek onderwijs
Een jaar later, op 11 maart 1913, wordt als tweede kind van Ernest en Antoinette Helmich-Eras hun enige zoon geboren: Werner. Een jaar eerder is er een dochter geboren: Johanna. Beiden zullen het landgoed Huis Baak, in de gemeente Bronckhorst, erven, maar het zal Werner zijn die conform de familietraditie als laatste heer van Baak door het leven zal gaan.
Het gezin Helmich-Eras is katholiek. In het destijds door liberalen gedomineerde Velp is dat een probleem omdat er geen katholieke lagere school is waar de kinderen naar toe kunnen. Voor katholieken is dat in die tijd een zeer belangrijke zaak. Vader Ernest doneert dan ook aan een fonds voor de vorming van een R.K. jongensschool in Velp. Uiteraard in de hoop dat zijn kinderen daar naartoe kunnen gaan. Het loopt echter anders.

Doesburg
Door de nieuwe Lager Onderwijswet van 1920 komen salarissen van onderwijzers voor rekening van het rijk en de kosten voor gebouwen en leermiddelen voor rekening van de gemeenten. De gemeente Rheden, mogelijk beducht voor de kosten en voor de concurrentie met openbare scholen, wijst het verzoek van de katholieke groep ingezetenen om een eigen school in Velp te mogen stichten af. Voor Ernest en Antoinette is dat een keerpunt: ze besluiten te verhuizen naar Doesburg, waar meer katholieken wonen en waar katholieke lagere scholen zijn voor jongens en meisjes.

Studiofoto van Ernest Helmich, Johanna Helmich, Werner Helmich en Antoinette Helmich-Eras, genomen bij fotostudio Joh. van Dijk in Velp (Auteursrechten familie Helmich)

Steun der strijdende mensheid
Werner bezoekt niet alleen een katholieke lagere school, maar gaat daarna naar het katholieke Nijmeegse Canisiuscollege. Vanaf 1931 vervolgt hij zijn opleiding bij de acht jaar daarvoor opgerichte Katholieke Universiteit van Nijmegen. Hij studeert rechten, een in zijn milieu gangbare keus. In 1936 begint hij aan een promotieonderzoek, onder leiding van de flamboyante Velpenaar dr. Pieter Kamphuisen, die aan de Zutphensestraatweg in villa 'Nieuw Haveke' woont. Werner bezoekt zijn promotor regelmatig om over zijn proefschrift te praten.
Inmiddels is duidelijk dat Werner, in tegenstelling tot zijn vader, niet zal kunnen kiezen voor een renteniersbestaan. Met name zijn moeder, nazaat van de Tilburgse textielfamilie Eras, heeft bovendien ook grote ambities voor hem en ziet hem in een rol als leider van het katholieke volksdeel dat in die tijd de grootste geloofsgroep van Nederland is. Maar daarnaast is het ook de bedoeling dat Werner als heer van Baak de traditie voortzet en op het landgoed zal gaan wonen.

De oorlog en de stijgende kosten voor landgoedeigenaren komen wreed tussenbeide. Als in 1943 Werner en Johanna Huis Baak en de bijbehorende gronden erven, is Nederland in oorlog. Werners vader Ernest is inmiddels overleden. Als Werner, zijn zus en moeder in Baak arriveren, blijkt het landhuis niet leeg. Een groep nonnen hebben een vleugel toegewezen gekregen als woonruimte. Werner en de zijnen trekken in een kasteel dat van meet af aan bedreigd wordt met inkwartiering door Duitse soldaten. Diverse keren moeten Werner en zijn familie hun spullen in veiligheid brengen en vertrekken ontruimen wanneer ze daartoe opdracht krijgen. Ook na de bevrijding wordt het landhuis weer bezet door soldaten, nu van geallieerde zijde. Vernielingen aan hun huis, onvakkundig gerooide bossen en een gedecimeerde wildstand zijn het resultaat.

Lokale bankdirecteur

Tijdens de oorlog moet Werner, die waarschijnlijk zelden een schop in zijn handen heeft gehad, bovendien loopgraven aanleggen. Zij aan zij met de mensen die voorheen bij hem in dienst waren. Dat Werner uit een hogere klasse komt, daar hebben de Duitsers geen boodschap aan. In die tijd waarschijnlijk ontmoet Werner mijn vader, pachterszoon Jan Schutte, ook aan het werk gezet in de loopgraven.

Huis Baak medio 20ste eeuw (Auteursrechten familie Helmich)

Na de oorlog zal Werner mijn vader, die aanvankelijk alleen de lagere school heeft doorlopen, helpen met zijn studie waardoor deze uiteindelijk de lokale bankdirecteur wordt. Naast de lijn van Werner vormt het leven van mijn vader de tweede verhaallijn in mijn boek: de gewone man die door gegroeide onderwijskansen kon opklimmen.

Pachters halen de heer van Baak in 1951 in (Auteursrechten familie Helmich)

Groot verdriet

Na de oorlog lijken de kansen voor Werner aanvankelijk te keren. Hij knapt zijn landgoed op, wordt smoorverliefd, trouwt en het paar wordt door de zestig pachters met groots vertoon als heer en vrouwe van Baak het dorp binnengehaald.

Maar het onderhoud van het landgoed vergt veel van zijn financiële spankracht. Een praktijk opbouwen als advocaat lukt vanuit het agrarische Baak bovendien niet. Wanneer zijn zuster, die inmiddels ook gehuwd is, elders gaat wonen, verliest hij ook een potentiële medefinancierder van het kasteel. In 1956 moet Werner tot zijn grote verdriet Huis Baak van de hand doen. Hij verkoopt het aan de religieuze orde 'Dochters der Liefde' en verhuist terug naar Velp.

In Velp, in een rietgedekte villa aan de Rembrandtlaan, vlak om de hoek bij zijn voormalige promotor Pieter Kamphuisen, brengen Werner en zijn vrouw Alda Schneider-Helmich de daarop volgende jaren door. Hij vindt een gewone baan en gaat werken als juridisch adviseur bij de Aartdiocese Boeren- en Tuindersbond in Arnhem. Alda is van 1966-1974 voor de KVP gemeenteraadslid voor Rheden. Hun drie kinderen beleven volgens eigen zeggen in Velp in de jaren zestig en zeventig een gouden tijd met veel vrijheid.

De naoorlogse jaren zijn echter ook de jaren van de ontkerkelijking. In zijn Velpse tijd werkt Werner met veel geestdrift verder aan zijn proefschrift waarmee hij het geloofsverval een halt wil toebrengen. Maar in 1976 overlijdt hij onverwacht zonder dit proefschrift te kunnen voltooien.

De laatste heer vertelt het verhaal van twee levens: dat van kasteelheer Werner Helmich, geboren in welstand, die door de veranderende tijden zijn kasteel moest verlaten, en dat van Jan Schutte, die opgroeide in soberheid en door de onderwijskansen van de nieuwe eeuw kon opklimmen tot bankdirecteur.

'De laatste heer' (Ambon Anthos, 17 augustus 2021) bevat een uitgebreide literatuurbeschrijving.
Meer info over 'De laatste heer' en lezingen over het boek: https://www.facebook.com/Astridschutteschrijver
https://astridschutte.com/

STEEGSE GESCHIEDENIS AAN DE HAND VAN EEN OUDE PRENTBRIEFKAART

Jan van den Broek

De Steeg vanaf de IJssel voor 1904

Daar waar een meanderende bocht van de rivier de IJssel de stuwwal van de Veluwezoom nadert ligt in onze gemeente het liefelijke dorp De Steeg.

Halverwege de 19e eeuw nam het toerisme hier vanwege het on-Hollandse landschap en dankzij de verbeterde wegen en de aanleg van de staatsspoorlijn Arnhem-Leeuwarden massalere vormen aan en menig boerderijtje en woonhuis langs de weg Arnhem-Dieren veranderde 's zomers in een pension. Sommigen lieten bij of aan hun huis een villa bouwen speciaal voor pensiongasten. Menig pensionhouder liet in de winterperiode de aannemer komen om vanwege de groeiende behoefte weer een kamer aan te bouwen of een complete verdieping op zijn huis te laten zetten. Belangrijk voor de toerist zijn ook de vele veranda's en serres waar men onder het genot van een kopje thee kon genieten van de rust. De meeste villa's die we hier zien zijn speciaal gebouwd als pension, slechts enkele als buitenhuis voor gegoede burgers uit het westen (zoals bijv. Rhederpark). Tegelijkertijd met het opkomende toerisme kwam het versturen van ansichtkaarten in zwang. Destijds werd nog minstens tweemaal per dag de brievenbus gelicht en de post bezorgd. Speciale fotografen reisden het hele land door om ter plaatse de mooiste dorpsgezichten vast te leggen en op verzoek natuurlijk ook de pensions waar

de gasten verbleven, zij waren immers goede afnemers van de ansichtkaarten. Het versturen en verzamelen in albums van ansichtkaarten uit het hele land werd een liefhebberij van menige familie.

Om het silhouet van het dorp te kunnen vastleggen stak de fotograaf met het voetveer van boerderij 'de Eikenboom' de IJssel over naar de Valewaard. Rond 1900 zag dat silhouet er uit zoals hiernaast te zien is. Opvallend is de (zomer)villa Rhederpark met de twee torentjes van de Leidse familie Viruly. De villa viel in november 1904 ten prooi aan de vlammen. De brand was ongekend hevig en haalde de landelijke pers. De rook-kolom was zichtbaar tot in Deventer. Meer hierover in een volgend artikel.

Verder zien we op de foto de oude boerenhofstede Hoppenkamp, eigendom van Middachten. Rond 1910 werd het huis in opdracht van Graaf Bentinck opnieuw opgetrokken naar ontwerp van de Dierense architect Uiterwijk, die in het dorp verschillende gebouwen realiseerde waaronder het, nu een rijksmonument zijnde, postkantoor en de woning van de smid op de hoek van de Smidsallee. Zelfs de smid verhuurde in drukke tijden kamers aan toeristen. Opvallend in het IJsselsilhouet is ook het al lang weer verdwenen kerkgebouw met daarnaast de pastorie.

Huidige boerderij De Hoppenkamp en achterzijde van het nieuwe Rhederpark

Het oude 'Rhederpark' vanaf de Hoofdstraat

De katholieke kerk in De Steeg

Oorspronkelijk gingen de katholieke Stegenaren in Dieren naar de kerk. Omdat de afstand zo groot was, werd er in 1804 in de Middachtersteeg een provisorische schuur (schuil)kerkje gebouwd. In 1809 werd voor *ƒ* 1200,- (dankzij koning Lodewijk Napoleon) een houten gebouw met dakruiter gebouwd op een stukje grond gekocht voor *ƒ* 50,- aan de Diepesteeg (ter hoogte van nr. 6). Dit kerkje heeft ± 60 jaar dienst gedaan. Inmiddels mochten de katholieken in Nederland weer openlijk hun godsdienst belijden en herkenbare kerken bouwen. In 1869 wordt er voor de eerste keer gecollecteerd voor de bouw van een nieuwe kerk. De pastoor ging ook in omliggende parochies preken om geld in te zamelen. Voor de nieuwbouw van de kerk werd voor *ƒ* 700,- een terrein gekocht aan de Oversteeg. In 1876-1877 werd daar een eenbeukig neogotisch kerkje met 170 zit-plaatsen gebouwd naar ontwerp van architect G. te Riele uit Deventer. Het gebouw werd aanbesteed op 27 juli 1876 en het werk werd gegund aan de aannemer J. de Witt uit Dieren voor een bedrag van *ƒ* 6.797,-.

Kerk en pastorie aan de Oversteeg gezien vanaf het kerkhoflaantje. In het huis links café De Pruis

Op 10 maart 1885 werd de parochie De Steeg opgericht: Onze Lieve Vrouw ten Hemelopneming. Tot dan toe viel De Steeg nog onder parochie Dieren. De eerste pastoor was de Dierense kapelaan Arnoldus Overwijn. Er moest nu ook een eigen pastorie komen bij de kerk. De bouw werd gegund aan Johannes Kleinhout voor *f* 10.286,-. In het voorjaar van 1886 betrok de pastoor zijn nieuwe woning. Achter de tuin van de pastorie werd het kerkhof aangelegd en het eveneens nog bestaande kerkhoflaantje naar de Oversteeg. De nieuwe kerk aan de Oversteeg begon al gauw te klein te worden voor het toegenomen aantal parochianen, maar uitbreiding van de kerk op die plaats bleek niet mogelijk, daarom werd gezocht naar een andere locatie.

Eerste steen pastorie Oversteeg

Andere functies oude kerk en pastorie

Nadat in 1928 de huidige kerk aan de Hoofdstraat op het terrein van de boerenhofstede De Boecop werd gebouwd deed het oude kerkgebouw aan de Oversteeg nog jarenlang dienst als R.K. verenigingsgebouw ‘St. Josef’. Daarna werd het nog gebruikt als werkplaats door aannemer J. Drijver. In het voorjaar van 1953 werd het kerkje gesloopt. In 1955 werd op deze plaats de kleuterschool ‘St. Josef’ gebouwd.

De pastorie bleef gespaard en werd tijdens de crisisjaren een internaat voor jeugdige werklozen onder de naam Ons Jeugdhuis van de R.K. bond ‘De Jonge Werkman’, een afdeling van de Bond van R.K. Werkliedenvereenigingen in het aartsbisdom. In de tuin kwam een werkloods en met de aanpassingen van de pastorie tot een volwaardig internaat voor de werkloze jongemannen werd in eigen beheer een aanvang genomen. In 1936 werd er een eetzaal met daarboven een slaapzaal met chambrettes en een waslokaal boven de bestaande keukenvleugel gebouwd. Tegen het eind van het decennium was de crisis voorbij en verloor ‘Ons Jeugdhuis’ zijn bestaansrecht, er waren geen jeugdige werklozen meer.

Huize St. Michaël

Het gebouw was nu ook geschikt als klooster en werd in 1939 met bijbehorende grond aangekocht door de Zusters van Liefde van Tilburg die op 1 mei 1939 hier een vakantie- en retraiteklooster stichtten: ‘Huize St. Michaël’. De oude pastorie werd daartoe in 1952 verder uitgebreid met een drie verdiepingen tellend kloostergebouw en een kloosterkapel in de stijl van de Delftse

school naar ontwerp van architect B. Clement en er kwam een wandeltuin met Lourdesgrot.

Huize St. Michaël

Jarenlang kwamen zusters uit het hele land hier op retraite of voor een weekje vakantie om te wandelen in de bossen en langs de IJssel. In het klooster woonden permanent maar 7 of 8 zusters. In het klooster heersten

Tuinzijde van het klooster

de eenvoud en discipline van de kloosterorde. De zusters hadden de gelofte van armoede, kuisheid en gehoorzaamheid afgelegd en hielden zich bezig met werken van barmhartigheid. Voornamelijk ziekenverzorging (het woord 'zuster' is daarom nog steeds synoniem voor verpleegster) en onderwijs (kleuterscholen en meisjesscholen stonden veelal onder leiding van de zusters). Voor leken was het woongedeelte van de zusters niet toegankelijk maar dit bevond zich achter gesloten deuren met het opschrift 'Slot'. Gasten en familieleden van de zusters werden altijd ontvangen in een spreekkamer.

Na het tweede Vaticaans Concilie in de jaren 60 werden de regels versoepeld en droegen de zusters modernere habijten en uiteindelijk burgerkleding.

Als je als non intreedt in het klooster wordt Christus je bruidegom, je verzaakt je aardse leven. Je familie komt op de laatste plaats, je bezoekt de familieleden nog maar zelden. Je gehoorzaamt aan de regels van de kloosterorde. Je wijdt je leven aan bidden en contemplatie en aan werken van barmhartigheid. Ik had twee tante-zusters in het klooster. Toen wij in 1956 in De Steeg kwamen wonen was tante Marie (zuster Philomena) daar keukenzuster in het klooster. Voor haar kwam de familie nu te dichtbij en dus werd ze overgeplaatst naar Rosmalen. In 1958

Zuster Leontia (18 jaar oud) op de dag van haar intrede (13 november 1930)

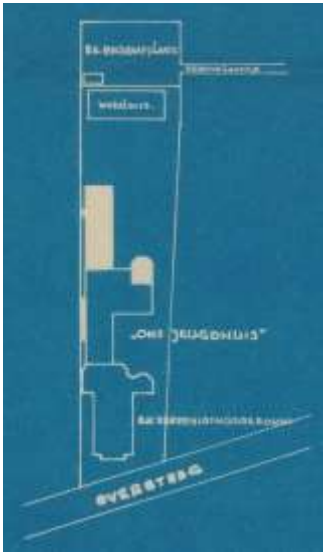

Blauwdruk van de situatie aan de Oversteeg in 1936. In wit de uitbreiding met eetzaal en slaapzaal en inpandige kapel. Achterin de tuin een werkloods. Daarchter het kerkhof met lijkenhuisje en het kerkhoflaantje

werd mijn jongste broer geboren en toen de twee tantes in De Steeg op retraite waren kwamen ze de baby bekijken. Ze mochten echter niet naar binnen bij ons, dus het kind moest door het raam heen bewonderd worden. Tante Lena (zuster Leontia), die haar hele werkzame leven op de kraamafdeling in het ziekenhuis van Oss heeft gewerkt, nam de regels wat minder strikt en ging naar binnen om het kind in haar armen te nemen.

Kleuteronderwijs in De Steeg
Zuster Cyrilla en zuster Judith verzorgden het kleuteronderwijs in De Steeg en daarvoor verrees op de plaats van de gesloopte kerk in 1955 het nu nog bestaande schoolgebouwtje. Hele generaties Stegenaars, katholiek en protestant, gingen hier naar de bewaarschool.

Misdienaars
De opleiding tot misdienaar, die ik met enkele dorpsgenoten volgde, werd door zuster Cyrilla van de kleuterschool met voortvarendheid ter hand genomen, wij leerden onze latijnse antwoorden fonetisch uit het

Kleuterschool St. Jozef

hoofd en werden wekelijks overhoord totdat we geschikt werden geacht voor dit verantwoordelijke werk. Wij als misdienaars moesten ons altijd buitenom naar de kapel begeven. De H. Mis tijdens de retraiteperiode was al ‘s morgens om 7 uur. Wij moesten dan nuchter zijn om de H. Mis te mogen dienen, dus na afloop kregen we van de keukenzuster een ontbijtje, want daarna moesten we meteen door naar school.

Huidige situatie: links kleuterschool, daarnaast de keukenvleugel, dan de oude pastorie, daarachter de kloostervleugel. De kapel is niet zichtbaar

De komst van Poolse werknemers
Het klooster werd opgeheven in 2004 en verkocht aan een projectontwikkelaar die op het terrein 29 appartementen wilde realiseren. Dit voornemen stuitte op veel verzet van de Belangengemeenschap De Steeg en Havikerwaard. Uiteindelijk is het complex aan een derde partij verkocht die in het gebouw 80 Poolse werknemers heeft gehuisvest: een zogenaamd Polenhotel. Ook dit is een doorn in het oog van veel Stegenaren. De verdere toekomst van het complex blijft onzeker.

Over de RK begraafplaats achter het Steegse klooster meer in een volgende A&H.

Bronnen:
Gelders archief, archief Zusters van Liefde van Tilburg, archief Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, Parochiegeschiedenis van De Steeg. J.W.C.M. Schuurmans 1978, De Gelderlander.
Eigen collectie ansichtkaarten, eigen foto’s.

Op deze foto uit ± 1961 zien we de misdienaars van het klooster gefotografeerd op de aanlegsteiger bij de IJssel, v.l.n.r. Jan Cornelissen, Martin van Alebeek, Theo Witjes, Wim Kloosterman, Henk Witjes, Jan van Aalten, Jan van den Broek en Theo Cornelissen

DRIE GENERATIES DIRKSEN, FOTOGRAFEN IN DIEREN

Jos Leeman

Hendrik Berend Dirksen(1880), zijn zoon Hans (1923) en kleinzoon Bas Dirksen (1953) waren alle drie als beroepsfotograaf werkzaam in Dieren, van 1908 tot omstreeks 1985. Hun overgrootvader Johannes Dirksen (1856) had een ander beroep: hij was veldwachter in Culemborg.

Overgrootvader Johannes Dirksen (Johannes)

Grootvader Hendrik Berend Dirksen (Hendrik)

Zoon Johan George Dirksen (Hans)

Kleinzoon Bastiaan Hendrik Dirksen (Bas)

Het meest in de herinnering blijft het markante pand Kerkstraat 3, grenzend aan het marktpleintje. Jarenlang stond op de gevel 'Foto Dirksen'. Hier woonden en werkten Hans Dirksen en zijn zoon Bas Dirksen. Het was het adres voor het laten maken van pasfoto's en het kopen van fotorolletjes. Tegenwoordig is bijna niet meer voor te stellen hoe dat ging vroeger. Eerst moest men een rolletje kopen, dan foto´s maken en het belichte rolletje terugbrengen naar de fotograaf. Pas na een week kon men de foto's ophalen. En dan pas kon je, heel benieuwd, kijken naar wat het geworden was. Dat is nu bijna onvoorstelbaar met onze smartphones.

Opa Hendrik Berend Dirksen

Hendrik Berend Dirksen is geboren in Culemborg in 1880 en overleden in Dieren in 1948. Hij was als fotograaf werkzaam in Culemborg, Deventer, Vriezenveen, Warnsveld en vanaf 1908 in Dieren. Hij

Een foto van H.B. Dirksen uit 1910, de veerpont bij Dieren. Linksonder zijn print.

heeft in zijn werkzame leven van 1906 tot 1948 erg veel foto's gemaakt op veel plaatsen in Nederland. Hij fotografeerde dorpsgezichten, bedrijven, kerkinterieurs, villa's, optochten, feesten, schoolklassen en straatbeelden. Jarenlang was H.B. Dirksen de enige fotograaf in Dieren. Het herenhuis aan de Kerkstraat nummer 5 was dé plek om je te laten fotograferen. Aan de buitenkant was duidelijk te zien dat hier een fotograaf werkte. Van Hendrik Berend Dirksen zijn op het internet nog vele afbeeldingen te vinden.

Na zijn dood in 1948 nam zoon Hans de zaak over, hij verhuisde later naar het markpleintje, Kerkstraat numer 3.

Zoon Hans Dirksen

Een zoon van Hendrik Berend Dirksen, Johan George Dirksen (geboren in 1923) nam in 1948 de zaak Kerkstraat 5 van zijn overleden vader over. Rond 1960 verhuisde hij zijn zaak naar het marktpleintje, Kerkstraat 3 en begon in de voormalige manufacturenwinkel zijn fotozaak. In de zestiger jaren maakte men ook zelf foto's, in zijn winkel kon je alle attributen voor fotografie kopen en uiteraard je filmrolletjes laten ontwikkelen en afdrukken. Hans Dirksen kwam in 1969 te overlijden. Hij werd maar 45 jaar.

De Kerkstraat in de vijftiger jaren. Foto Hans Dirksen

Kleinzoon Bas Dirksen

Zijn zoon Bas (Bastiaan Hendrik Dirksen) nam de zaak van zijn vader over. Hij vertrok omstreeks 1980 van de Kerkstraat naar Spoorstraat 50, de voormalige winkel van Boek- en Kantoorhandel Rutgers en begon daar een fotozaak. De winkel aan het Marktplein kreeg een andere bestemming. Hij vertrok in 1984 naar de Wilhelminaweg samen met Fotozaak Schuizeman en platenwinkel het Schuurtje. Kort daarna heeft hij Dieren verlaten en is hij gestopt met fotografie als beroep en werkte hij tot aan zijn pensioen in een ziekenhuis in Ede.

Winkelpand Foto Dirksen zeventiger jaren, Kerkstraat 3. Foto Bas Dirksen

Bas besloot in 2019 het nog resterend deel van zijn archief te schenken aan de Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal. Het archief van Bas geeft een beeld van zijn voornaamste werkzaamheden als fotograaf: het verzorgen van foto's bij gebeurtenissen in en rond het dorp Dieren, waarbij brandweer en politie betrokken waren. Maar hij legde ook beeldbepalende momenten vast, zoals de sloop van Verzinkerij Roverts in de Noorderstraat en de sloop van een aantal panden in de Kerkstraat zoals de voormalige groentehandel van Corporaal.

Brand in Pension IJsselzicht Lagestraat. Foto Bas Dirksen

In het archief bevinden zich drie fotoalbums. De drie fotoalbums zijn gemaakt door Bas Dirksen, met materiaal uit de jaren 1973, 1974, 1975, 1978, 1979 en geven een goed beeld van zijn werkzaamheden in zijn rol als fotojournalist. Hij legde allerhande gebeurtenissen in het dorp vast met name voor het Dierens Weekblad. Hij nam foto`s van sportwedstrijden, openingen van winkels, kantoorpanden, een nieuw postkantoor in Dieren, de opening van Gelders Hof, jubilea van allerlei verenigingen: postduiven, kegelen, voetbal, maar ook carnavalsbijeenkomsten in feestzalen, het wel en wee van de Gazelle rijwielfabriek, wielerronden in Dieren, verkeersongevallen, uitslaande branden, schoolgebouwen en schoolgebeurtenissen, bruidsreportages,

Sloop Verzinkerij Roverts, Noorderstraat.Foto Bas Dirksen

een fotoreportage van het optreden van Ben Cramer.
In het fotoalbum van het jaar 1973 staan veel gegevens over de fotozaak van Bas Dirksen, o.a. de feestelijke heropening van Kerkstraat 3 in 1973 en folder- en reclamemateriaal van de fotozaak.
In de albums bevinden zich ook losse nummers van het Dierens Weekblad, met daarin door Bas Dirksen gemaakte foto's.

Huisnummer 5, Fotografie Dirksen

De foto`s uit het archief van Bas Dirksen geven een goed beeld van het alledaagse leven in het dorp Dieren in de zeventiger jaren, vastgelegd in het Dierens Weekblad.

DE WATERKERINGDAMMEN TEN NOORDEN VAN RHEDEN

Henk Stemerding en Frans Wellink

Enige jaren geleden werd in het natuurgebied ten noorden van landgoed Heuven een excursie georganiseerd door 'Rhejes Proate'. Dit is een clubje mensen dat zich verdiept in het wel en wee van het vroegere leven in het dorp Rheden. Deze keer ging het met name om de oude waterkeringdammen die in de hei ten noorden en oosten van landgoed Heuven opgeworpen waren en werden bekeken. Van deze dammen was alleen bekend dat ze er lagen om de waterstromen die vroeger veel overlast gaven in de kern van het dorp Rheden te beheersen.

Met name Henk Stemerding uit Rheden had zich in de materie verdiept. Enige tijd voor deze excursie had hij bij het bezoekerscentrum van Natuurmonumenten al een boekje gevonden, 'De IJstijden' genaamd, met een aanwijzing dat de gemeente via gemeenteopzichter G. Bijlsma toestemming had verkregen van de geërfden om in het gebied tien dammen aan te leggen.
Vervolgens bezocht hij het Gelders Archief, alwaar hij

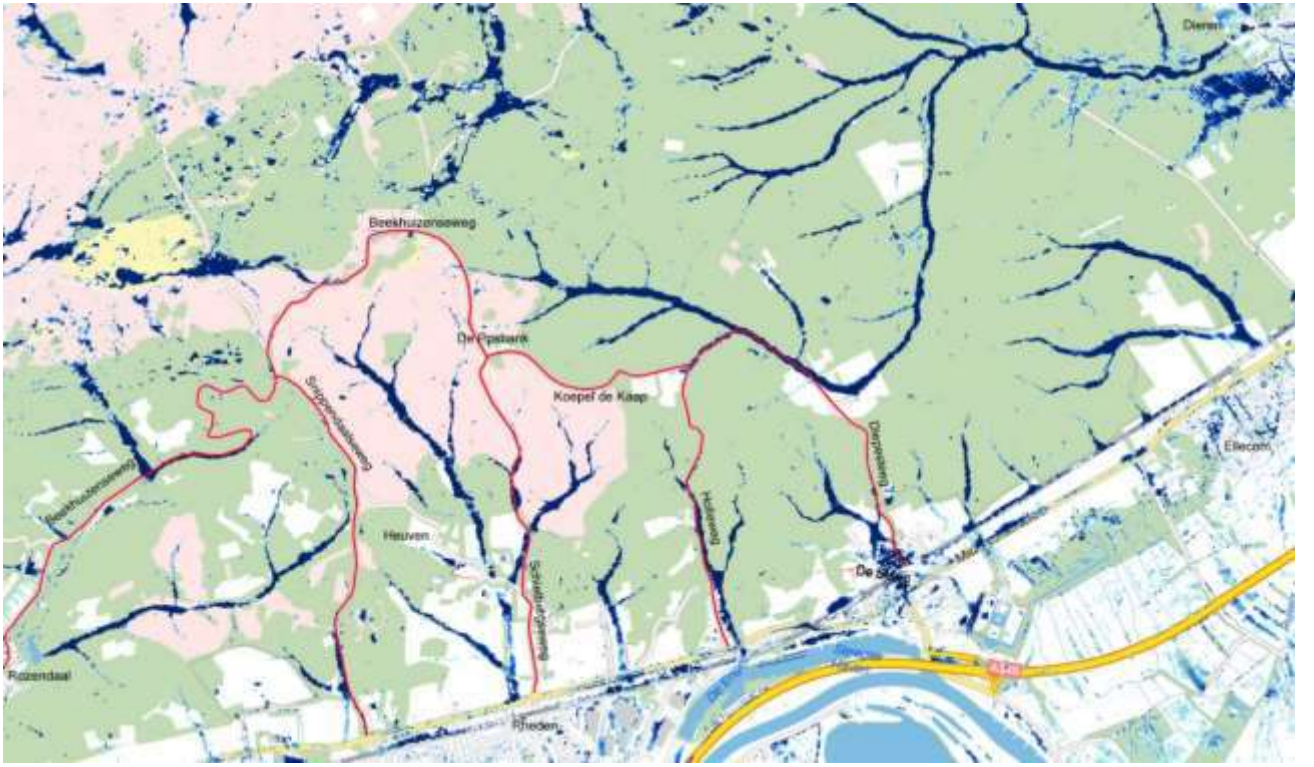

Hoogwaterkaart van Atlas Leefomgeving van een situatie zoals die theoretisch één keer in de honderd jaar voorkomt op de Veluwezoom. Deze kaart geeft de waterstromen aan, na een korte hevige neerslag. De wegen zijn ingekleurd door H. Stemerding.

een aanbestedingsboekje en contract van de aanbesteding vond met daarin, tot zijn grote verbazing, onder andere de naam van zijn grootvader als onderaannemer van dit werk. Hierover later meer.

GEMEENTE RHEDEN.
DIENST 1910.
Bestek No. 2.
Aanbesteding 17 Januari 1910.
Aanneming 22 „ „ des v.m. 10 uur, aanwezigheid bij Burgemeester.

Aannemer:

BESTEK en VOORWAARDEN waarover door Burgemeester en Wethouders van Rheden is 8 perceelen is in mina of minder aanbesteed:

a. Het opbreken van de bestaande bestrating, het leggen van een betonriool en het opnieuw bestraten van de Grotestraat te Rheden.

b. Het maken van een tiental aarden dammen in de heide achter het landgoed „Heuven."

INHOUD:

Eerste artikelen: Omschrijving.
Tweede artikelen: Voorschriften voor de uitvoering.
Derde artikelen: Voorschriften van algemeen aard.

Historie

Waarom zijn deze waterkeringdammen aangelegd?
Eeuwenlang bezorgde het water van hoosbuien, afkomstig van de hooggelegen stuwwal, overlast in de gemeente Rheden. Dit gebeurde met name in de buurtschap Worth-Rheden, in het dorp Rheden en in het oostelijk deel van dit dorp en ter hoogte van de Schaarweg, waar stukken van de weg van Arnhem naar Zutphen wegspoelden. In Velp, Ellecom en Dieren had men minder last van dit water aangezien dit water een langere weg door de bossen en landbouwvelden moest afleggen en volop gelegenheid had om in de bodem te bezinken. Door de aanleg van de spoordijk in 1864 werd veel water tegengehouden dat voorheen vrijelijk richting de IJssel stroomde.

We bekijken de situatie eerst vanuit de verschillende dorpen (van west naar oost) die gelegen zijn langs deze stuwwal aan de hand van de hiernaast getoonde kaart van de onder- en bovengrondse waterstromen.

Velp

In Velp vloeit dit water in de Beekhuizensebeek - een sprengenbeek - en gaat daarna via een duiker onder de straatweg en spoordijk in de slotgracht van kasteel Biljoen om vervolgens de vijver van het kasteel te voeden, om uiteindelijk richting de IJssel te stromen. Vanaf Rozendaal loopt nog een beek door Velp; wie hier meer over wil weten zie hiertoe op Internet: 'Klimaatvisie Rheden'. Niet altijd wordt er rekening gehouden met een situatie zoals hierboven beschreven.
Een voorbeeld. Enkele jaren geleden werd een nieuw gebouw neergezet op de hoek Beekhuizenseweg/ Zutphensestraatweg. Om voldoende parkeerruimte te scheppen werd een parkeerruimte onder het gebouw gecreëerd. Hiertoe werd een diepte onder het gebouw gegraven. Men had er echter geen rekening mee gehouden dat de langslopende beek en de asfaltweg wel eens ongekende hoeveelheden water moesten afvoeren. Tijdens een hevige stortbui liep het water over de weg en stond de parkeerruimte onder water. Er zijn daarna voorzieningen tegen dit 'hoge water' getroffen.
Tussen Velp en Worth-Rheden zakt het water in de grond van de bossen en de landbouwvelden. Het water dat niet direct in de bodem wegzakt wordt tegengehouden door de spoordijk van de lijn Arnhem–Zutphen en blijft liggen op de Zutphensestraatweg. Weer een voorbeeld. Enige tijd geleden hoopte het water zich op na een hevige stortbui. De Zutphensestraatweg stond blank. Een automobilist reed als gevolg van deze waterophoping - aqua planing - zijn voiture volledig in de prak en belandde zelf in het ziekenhuis.

Worth-Rheden

In Worth-Rheden werd, om deze dijk te ontlasten, tijdens de aanleg van de spoordijk een wateronderdoorgang (duiker) aangelegd. Achter de kwekerij 'Worth-Rheden' stroomde het water via een sloot de polder in, vervolgens richting de IJssel. Deze duiker is nu dicht gemetseld.

Een duiker onder de Arnhemsestraatweg tussen Snippendaal en de Kruishorst, waar het water onder de Arnhemsestraatweg geleid werd, in de bossen van de Kruishorst, vóór de spoordijk alwaar het verdwijnt in de bodem. Schrijver dezes heeft aldaar eens water voor de spoordijk waargenomen met een stand van anderhalve meter hoog. Inmiddels zijn er waterkerende voorzieningen getroffen aan de noordkant van de Arnhemsestraatweg. In het dorp Rheden veroorzaakte het afvloeiende water zeer veel overlast, hierover later.

Duiker hoek Schaarweg-Arnhemsestraatweg (Foto H. Stemerding)

Op de scheiding van Rheden/De Steeg op de kruising Arnhemsestraatweg/Schaarweg gaf het water, dat van achter Rhederoord en de Holleweg kwam, veel overlast. Zo was door de jaren heen zelfs een groot gat geslagen, ontstaan waar de toenmalige 'Bergkloof' uitmondde. De spoordijk moest daardoor worden opgehoogd, er werd een duiker met maar liefst vier doorgangen gelegd ter voorkoming van het wegspoelen van deze spoordijk. Ook is er een grote duiker aangelegd onder de Arnhemsestraatweg zodat het water geen grote vernielingen aan de straat meer kan aanrichten.

Ellecom

In Ellecom werd het water in het verleden opgenomen in de bossen en op landbouwvelden voorzag het de waterpartijen van Hof te Dieren van water. Later, na het aanleggen van de spoordijk, werd het water door deze spoordijk tegengehouden.

De drinkwaterinstallatie die in de vijftiger jaren van de vorige eeuw werd geïnstalleerd neemt veel water weg. Deze installatie ten behoeve van de drinkwatervoorziening zuigt per jaar 10.000.000 m3 water op (aldus de heer W. Schoemaker, beheerder van het Hof te Dieren). Zelfs zoveel, dat de voormalige gracht en vijver van 'Hof te Dieren' droog kwam te liggen. Vitens heeft als 'sponsoring' pompen geïnstalleerd om deze watergangen weer van water te voorzien.

Dieren

In Dieren komt het water helemaal van achter De Posbank (zie kaart 1). Dat men daar weinig hinder heeft van het afkomende water komt door de lange afstand die dit water moet afleggen en daardoor alle gelegenheid heeft om in de grond weg te zakken. In de buurt van de Admiraal Helfrichlaan te Dieren zijn nog enige vijvers die gevoed worden door het restwater afkomstig van deze waterloop.

Rheden

In het dorp Rheden lag het voorheen anders. De hoogste en steilste gebieden van de stuwwal met hun erosiedalen, komende van De Zijpenberg, De Posbank en Koepel de Kaap, lagen precies boven het dorp Rheden. Rondom boerderij Midden-Heuven (nu de restaurants De Deel en De Ruif) kwamen de waterstromen bij elkaar. Via de Heuvenseweg, een duiker onder de Arnhemsestraatweg alsmede de spoordijk, de toenmalige De Del en de Groenestraat zocht het water zich een weg naar de IJssel. De Groenestraat lag ongeveer een meter lager dan de huizen langs deze straat. In de volksmond werd de Groenestraat ook spottend de Veldbeek genoemd.
Op 17 juni 1815 vond er een verschrikkelijke wolkbreuk achter Heuven plaats waardoor een kolkende stroom water via de toenmalige De Del en de Groenestraat veel zand met zich meevoerde en alle te velde staande gewassen vernielde. Om het verwoestende water in de

toekomst enigszins te temperen besloot men twee dammen aan te leggen in de hei ten noorden van landgoed Heuven. Welke van de dammen (zie aanbesteding verderop) dit waren kunnen wij niet meer exact nagaan.

Op 9 augustus 1908 tijdens het bezoek van de Duitse keizer aan Middachten viel er weer een zware stortbui. De bewoners van de Groenestraat werden voor de zoveelste maal geconfronteerd met ondergelopen kelders en huizen en de daarmee gepaardgaand modder op hun straat en klaagden wederom bij de gemeente. Die liet er deze keer geen gras over groeien en stuurde gemeente-opzichter G. Bijlsma naar de geërfden van Rheden - dit zijn de eigenaren van de heide achter Heuven - om toestemming te vragen om in de hei enige waterkeringen te mogen aanleggen ter beteugeling van de overlast ten gevolge van de woeste waterstromen. Uiteraard op kosten van de gemeente. Ruim een jaar na de wolkbreuk, op 14 september 1909 liet hij de 'Heeren Burgemeester en Wethouders' weten dat hij toestemming van de markegenoten had verkregen tot het aanleggen van '10 waterkerende dammen in de heide'.
De gemeenteraad had inmiddels besloten geld vrij te maken voor de aanleg van ongeveer 800 meter riool in de Groenestraat, ongeveer de lengte van de Del en de Groenestraat, en een tiental 'aarden dammen in de heide'.

Aanbesteding dammen
Enige maanden later vond op 27 januari 1910 de aanbesteding plaats in café Strijland. De laagste inschrijver van de aanbesteding van het riool was H. Koedijk uit Zwolle, deze schreef ook in voor het leggen van de dammen voor een bedrag van 710 gulden. Koedijk schreef in op een inschrijfbiljet *f* 0,45 of *f* 0,15, hoeveel is niet te onderscheiden. D.J. Miggelenbrink vond dit kennelijk te duur en schreef in, op onbedrukt, ongezegeld papier. Het kan ook mogelijk zijn geweest dat voor 'kleine' bedragen geen belasting betaald hoefde te worden. De laagste inschrijvers voor het aanleggen van de 10 dammen waren D. J. Miggelenbrink, G. H. Jalink en A. Stemerding uit Rheden voor 447 gulden en daarvoor mocht dit driemanschap de dammen aanleggen.

Rheden den 27 Januari 1910

De Ondergetekenden verbinden zich tot het Leveren van Materialen en het leggen van Dammen in de Rhedensche Marke voor de Somma van 447 Gulden, vier honderd zeven en veertig Gulden

D. J. Miggelenbrink
A. Rheden
G. H. Jalink
A. Stemerding

Het begon voor de schrijvers van dit artikel al goed. Of eigenlijk niet goed. Om de in de aanbesteding genoemde dammen goed op hun plek te zetten volgden zij de offerte nauwkeurig. Maar wie wist waar de 'Kattendoornlaagte' zich had bevonden? De kattendoorn groeit van nature niet op de hei, gaspeldoorn daarentegen is op de hei in overvloed aanwezig. Overal werd gevraagd, zoals bij Natuurmonumenten, de Oudheidkundige Kring, kadaster en oudere inwoners van Rheden, er werd gezocht op oude kaarten, maar niemand wist waar dit stukje Rheden zich bevond.

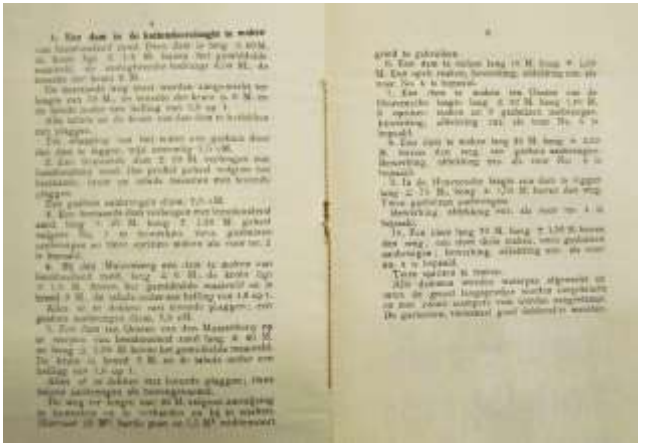

Gedeelte uit het aanbestedingsboekje van de dammen van de Gemeente Rheden

In ‘Huisvriend’ (1900) schreef G.S. de Clere, wandelend van Middachten, op de toen gebruikelijke breedsprakige manier, over de omgeving o.a. het volgende:
”….. Opgetogen volgt ge de slingerpaden naar omhoog, tot ge op de hei staat en u tusschen bremstruiken en kattendoorns een weg baant naar dat blinkende gulle spoor, dat tusschen twee heideheuvels verdwijnt en u schijnt mee te lokken naar het geheimzinnige onbekende…..”.

Uiteindelijk gaf speurwerk op internet de meest aannemelijke oplossing. Van Dale 1898 Groot Woordenboek der Nederlansche Taal. Deze omschreef de Kattendoorn als volgt:
“Kattendoorn...DOREN, m. (-s), (plantk.) een geslacht van planten, inz. gedoomd stalkruid (ononis spinosa); volksbenaming voor kruipend stalkruid (ononis repens), voor duindoorn (hippophaes rhamnoides), voor de algemeene, Engelsche of kleine stekende brem (genista anglica) en voor den gaspeldoorn (ulex europaeus).”

Kattendoorn

Gaspeldoorn

Op basis van bovenstaande zou het om het gebied ten zuiden van de Koepel de Kaap, de Kattendoornlaagte gaan. Hier groeien al vele jaren veel gaspeldoorns. Echter, men kan het terrein onder de Koepel de Kaap niet bepaald een ‘laagte’ noemen. Of zou er de laagte mee worden bedoeld, vanaf Heuven in noordelijke richting? Schrijver dezes kan zich herinneren dat op deze ‘laagte’ in de zestiger jaren van de vorige eeuw veel gaspeldoorn groeide. Later is deze gaspeldoorn gemaaid (geklepeld) door Natuurmonumenten. Evenzo verging het ons met de veldnamen Muizenberg en Heuvense Laagte.

Muizenberg
Een boswachter van Natuurmonumenten wist waar de Muizenberg was. Hoe is het toch mogelijk dat deze veldnamen in ruim 100 jaar verdwenen zijn, of zouden ze nooit bestaan hebben en toen ter plaatse verzonnen zijn?
Een leuke bijkomstigheid was dat André ten Hoedt, ecoloog boswachter van Natuurmonumenten bij wie wij mede te rade gingen, ons attendeerde op een site genaamd AHN (Actueel Hoogtebestand Nederland). Deze site heeft o.a. de mogelijkheid om het maaiveld te laten zien zonder opslag en bebouwingen. Ook bestaat de mogelijkheid om objecten op de kaart in hoogte en lengte te meten. Op deze site konden wij hetgeen wij hadden gevonden controleren.

De 10e dam
Het aanbestedingsboekje had nog meer raadsels in petto.
In het boekje worden dammen genoemd onder punt twee en drie. Er wordt tweemaal gesproken over een ‘bestaande dam’. Ja, maar welke waren dat? Over de drie laatste dammen in de aanbesteding wordt o.a. gesproken: *‘boven de weg’*. Helaas staat er niet bij welke weg. Niet elke weg had toen een officiële naam. Er liepen vroeger allerlei schaapsdriften en karrensporen naar en door de hei. Misschien werd hiermee een ongenoemde schaapsdrift bedoeld.
Wij hebben in aanvang maar negen dammen kunnen terugvinden. Natuurmonumenten kwam maar aan acht. Waar is/was de ontbrekende dam? Te voet en te kaart werd het hele terrein tussen Heuven, Koepel de Kaap en De Posbank afgezocht. Maar waar was nu toch de tiende dam? Deze dam moest op voormalige grond van de

geërfden zijn aangelegd, immers was er door de heer G. Bijlsma toestemming gevraagd, én verkregen, voor het aanleggen van tien aarden dammen. Zou er een weggespoeld zijn? Ook niet voor te stellen. Over de ontbrekende dam verderop meer. We hebben geprobeerd om de dammen te plaatsen zoals beschreven in het aanbestedingsboekje.

Kort gezegd, ze zijn aan de hand van het boekje niet terug te vinden. Dit om reden - zoals eerder beschreven - dat de veldnamen verloren zijn gegaan en de veldomstandigheden veranderd zijn. Heide is bijvoorbeeld bos geworden. Velden waar voorheen landbouw gepleegd werd, zijn teruggegeven aan de natuur. Ook het aantal voorgeschreven pijpen in de dammen hielp ons niet, aangezien veel van deze gaspijpen later vervangen zijn door grotere betonpijpen omdat de gaspijpen niet functioneerden. De dammen vervullen nog steeds de taak waarvoor ze gelegd zijn. Wonderlijk is eigenlijk dat het waterschap noch de gemeente Rheden onderhoud aan deze dammen plegen, terwijl ze toch zo'n belangrijke taak vervullen bij extreme weersomstandigheden, ook al komen deze maar een enkele keer per eeuw voor.

Dam 1

Gasbuis en betonpijp broederlijk naast elkaar (Foto Henk Stemerding)

Dam 2. Noordzijde. Op 1-8-2014 viel er een hevige bui achter Heuven. De lijn hoe hoog het water stond is vaag te onderscheiden (Foto boven en onder Kirsten Groenewoud)

Dam 2. Uitstroom aan de zuidzijde op 1-8-2014

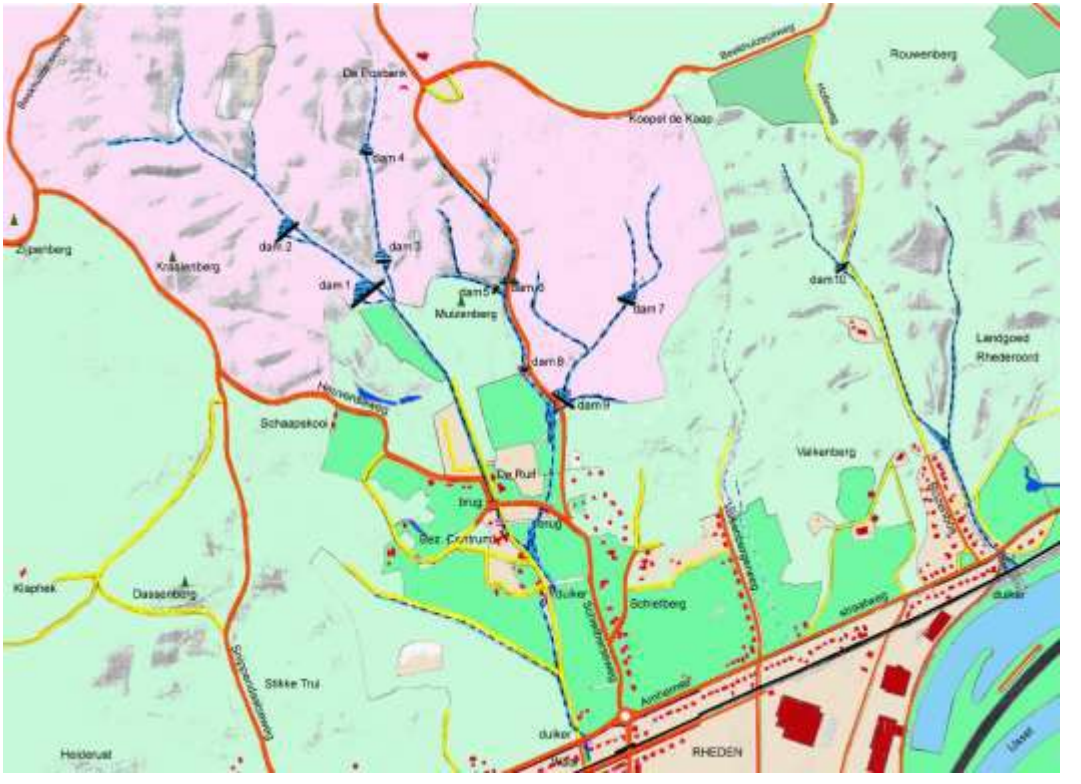

Kaart van de waterkeringdammen in de hei boven Heuven. Nummers van de dam komen niet overeen met die van het aanbestedingsboekje.

Dam 8. Schietbergseweg. Deze dam is haast niet meer waar te nemen. Ook deze dam is afgevlakt.

Dam 9. Op de achtergrond de Schietbergseweg.

Dam 6. Weinig passanten weten dat deze vreemde hobbel in de Schietbergseweg een waterkering is.

Dam 6. De dam liep oorspronkelijk door aan de overkant van de weg. Men heeft bij de modernisering van de weg ± 0,75 cm van deze waterkering weggenomen.

Het was ons bekend dat er een dam aanwezig was in de huidige Holleweg. Deze lag ten noorden in het verlengde van Het Rozenbos. Wij dachten dat deze dam niet op de grond van de geërfden was aangelegd en derhalve telde deze dam voor ons niet mee. Na lang zoeken op allerlei kaarten bleek op de kadastrale kaart uit 1832 dat een karrespoor of schaapsdrift, genaamd 'De Havelandscheweg' (nu Holleweg genaamd) uitkwam op de heide, eigendom van de geërfden van Rheden. Hemelsbreed niet eens zo ver van de andere dammen gelegen (de 10e dam is het streepje voor de splitsing). Bovendien was er in die tijd nog geen sprake van een Holleweg.

Ter hoogte van het bruggetje is later - in verband met de steilte - een doorsnijding gegraven. Dit ten behoeve van de land- en bosbouw op de Rouwenberg en het Asselt. De loop van de weg is veranderd, vlakker gemaakt en geasfalteerd. In de loop van de jaren was op de hoek van de Schaarweg-Arnhemsestraatweg een groot gat geslagen. Dit vond zijn oorzaak in het afkomende water achter Rhederoord, verzameld in de 'Bergkloof', tezamen met het water dat van de Rouwenberg kwam. Het raadsel waar de tiende dam zich zou bevinden was hiermee opgelost!

Op de foto Arend Stemerding (± 1925), grootvader van Henk Stemerding en de reden van dit onderzoek.

BEGRAAFPLAATS ROZENDAAL (3) - KINDERGRAVEN

Cathrien van de Ree

Deze keer gaat het over de kindergraven, hoe er op Rosendael indertijd begraven werd, over de vele sobere graftekens èn de uitzonderingen.

Langs het voormalige linkerhek. Rechts liggen naamloze kindergraven zonder kentekens

Zoals zo vaak werden de graven van kinderen langs de rand van de begraafplaats aangelegd. De rij graven aan het voormalige linkerhek begint met graf 44. De graven 66-81 zijn nog nauwelijks als graf herkenbaar, maar ik vermoed dat ze vroeger een dekking van veldkeien hebben gehad en in de schaduw van de bomen tot bemoste heuveltjes zijn geworden. In het register zijn voor deze nummers geen namen ingevuld. Op de plattegrond van Slempkes hebben ze geen ingetekende herkenningstekens, terwijl Slempkes daarin heel precies was, want ook bij veel graven waar nu een paaltje staat, bevindt zich een grafteken. Vrijwel zeker zijn op de blanco grafnummers levenloos geboren kinderen begraven of kinderen die kort na de geboorte stierven[1].

Ook langs de rechterrand van de toenmalige begraafplaats (nu een oplopend pad) ligt een rand met kindergraven. Sommige graven hebben in het register geen namen, andere weer wel. De namen horen vaak bij heel jonge kinderen.

Graf 373 is groter getekend dan de rest (zie uitsnede plattegrond). Dat is het graf van de 11-jarige Bart ter Velde van de Imbosch, die in het Velpse ziekenhuis overleed. Vlakbij in de rij ligt het graf van zijn vierjarige broertje Antoon. Andere graven zijn later in de ruimte tussen oudere graven gelegd.

Vrijwel alle graven in de rij zijn gedekt met veldkeien, maar de veronderstelling dat het hier om kinderen van de armen gaat, klopt niet. Slempkes heeft slechts hier en daar op de plattegrond een steen ingetekend op de grafjes. De namen op enkele stenen zijn goed leesbaar: van de vierjarige Elisabeth Smit, wier vader arbeider was en van de twee maanden oude Hendrika, een dochter van broodbakker Arnold Gerritsen. De meeste grafjes hebben een grote rechtopstaande veldkei aan het hoofdeinde, aan de kant van het toenmalige hek. Sommige zijn scheefgezakt of met mos bedekt, maar ze zijn echt bedoeld als markering.

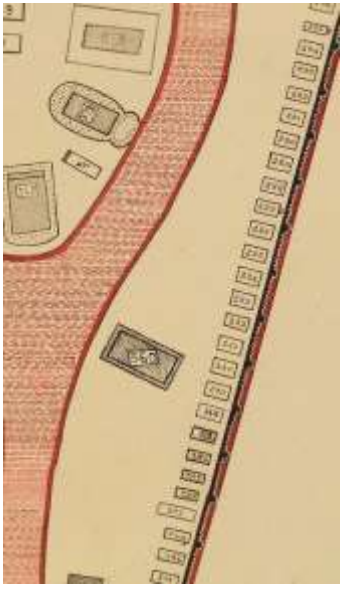

Kindergraven langs het rechterhek; uitsnede plattegrond Slempkes

Kindergraven met grafsteen Hendrika Gerritsen

Om mijn veronderstellingen over levenloos geborenen te staven zocht ik niet alleen in het begraafregister, waar ongeveer 40 kindergraven geen naam dragen. Op dertien in Rozendaal veelvoorkomende namen[2] zocht ik in Open Archieven naar levenloos geboren (N.N.) of jong-gestorven kinderen.
Tussen 1845 en 1905 vond ik onder deze namen te Rozendaal 29 levenloos geborenen en 40 jonggestorven kinderen (1 dag -1 jaar).
In de 20e eeuw namen de sterftecijfers onder kinderen duidelijk af, maar zeker tot aan WOII zijn in de rij langs het hek (levenloos geboren) kinderen begraven, zo is mij door een oudere Rozendaler bevestigd. Een enkele keer ligt een kindergraf tussen de graven van de volwassenen op het hoger gelegen gedeelte van de begraafplaats. Ook is soms een jonggestorven kind bijgezet in een bestaand familiegraf.

De rol van de koster

Omdat het een particuliere begraafplaats was, kon iemand zich niet zomaar 'op Rozendaal' laten begraven. Waarschijnlijk speelde al meteen na de aanleg van de begraafplaats de 'custos' een grote rol bij de formele en de praktische regeling van een begrafenis. De baron benoemde namelijk de plaatselijke predikant, de organist en de 'custos'. Hij was koster, voorzanger en voorlezer in de kerk, onderwijzer, aanzegger en begra-fenisbegeleider in één persoon. In de tweede helft van de 19e eeuw vervulde meester Donk die rol. In 1897 werd de jonge onderwijzer J.A. Slempkes benoemd. Ook hij vervulde de gecombineerde rol, maar hij mocht op zijn dringend verzoek iemand anders de rol van voorzanger in de kerk laten waarnemen, waarschijnlijk vanwege zijn toenemende doofheid.
Nog omstreeks 1950 was het zo dat de familie zich meldde bij degene die de begrafenissen begeleidde – toen was dat Mannes Drosten sr. Deze vroeg eerst toe-stemming op het kasteel, al vond Willy baron van Pallandt, dat meestal wel goed.

De koster had de rol van aanzegger; hij ging de deuren langs en meldde het overlijden en (als men genodigd werd) de tijd van vertrek vanaf het sterfhuis naar de begraafplaats. Hij begeleidde de stoet. Er was *geen* dienst in de kerk en degenen die ik ernaar vroeg, konden zich niet herinneren dat de klok van de kerk geluid werd. Na de begrafenis gingen familie en andere genodigden mee naar het sterfhuis.

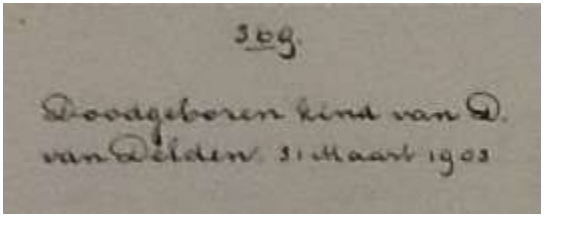
3 og.
Doodgeboren kind van D.
van Delden 31 Maart 1905

Vermelding overlijden in register

De koster vormde niet alleen de schakel naar het kasteel, maar hij had ook het contact met de doodgraver, die voor de praktische regelingen rond het graf zorgde. De koster tekende het overlijden aan in het Lidmaten-register van de kerk en hij zorgde voor bijschrijving op de plattegrond van de begraafplaats en in het begraaf-boek. Op het kasteel bevond zich een kopie van de laatste twee documenten, die eens per jaar werden bijgewerkt.

Grafsymbolen en de kerkelijke achtergrond

De kasteelbewoners en de mensen uit het dorp waren in de 19e eeuw aangesloten bij de Nederlandsch Hervormde Kerk. Tot na WOII bleef het dorp overwegend protestant. Daarnaast woonden een paar rooms-katholieken, maar die kerkten in Velp en werden daar ook begraven.

Sober, veel voorkomende symbolen

De meeste protestanten waren sober met symbolen en versieringen op graven en dat zien we ook in Rozendaal. Men vermeldde namen en data van geboorte en overlijden, soms voorafgegaan door een 'Hier rust' of 'Onze lieve vader/moeder' of iets dergelijks. Op de meeste zandgraven (voor een of twee personen) staan aan het hoofdeinde van het graf stèles, staande grafstenen. We vinden als versiering/symbool vrij vaak een palmtak, die verwijst naar de overwinning op de dood door en in Christus; een slinger klimop die door het altijd groene blad duidt op eeuwig leven, soms een eenvoudig kruis of een ster[3]. Ook treurwilgen komen voor. Een zon aan de kim kan als christelijk symbool slaan op verrijzenis, maar als ondergaande zon wordt hij buiten de kerkelijke kring tegenwoordig ook gebruikt als symbool voor het levenseinde.

Op de aanzienlijke graven zie je vaak platte zerken met eenvoudige teksten en een enkel symbool. Soms gebruikte men wat grotere of samengestelde kruisen. Bepaalde symbolen op deze graven worden nu nauwelijks meer begrepen. Bij belangrijke mannen zien we wel een afgebroken zuil (afgebroken leven) of boomstomp (de afgehouwen tronk van Isaï waar toch een takje uit voort zal komen)[4]. Een stapel stenen met een kruis verwijst naar de kruisberg (calvarie). Een opengeslagen boek (bijbel) werd soms gebruikt bij een predikant. Of we zien een met zorg gekozen tekst op de opengeslagen bladzijden van de stenen bijbel. Eigenlijk vinden we aan de Boerenallee relatief weinig lauwerkransen, rouwurnen, rouwsluiers, omgekeerde of gedoofde fakkels of heraldische wapens van de adel – zaken die je elders vaak wel aantreft op graven van mensen van aanzien uit die tijd. Ik heb er enkele gefotografeerd, maar je moet er naar zoeken. Wellicht hebben de families Torck en Van Pallandt hierin zelf de toon gezet[5].

Familiegraf met kruisvorm

Heraldisch wapen op een familiegraf uit de 19e eeuw

Modes en gebruiken

Wel zie je bepaalde trends uit de besproken periode. Bijvoorbeeld gesmede hekjes of paaltjes met een ketting rond de familiegraven. Vooral tussen 1880 en 1910 waren hekjes rond familiegraven in zwang; paaltjes met kettingen werden rond de eeuwwisseling populair, maar werden na 1930 nauwelijks meer geplaatst. Je kunt het

Hekjes en paaltjes

zien als een markering van de omtrek van het graf; anderen zien het als een verwijzing naar de grens tussen leven en dood. Veel van de hekjes zijn in slechte staat en kettingen tussen de paaltjes zijn weggeroest. Later in de 20e eeuw zien we stenen of betonnen banden verschijnen op zandgraven om de zijkanten te markeren.

Bij het graf van arbeider Derk Heesbeen en zijn vrouw Anna Jeronimus ligt nog een graftrommel. Het zijn metalen trommels met een glazen bovenkant. In de trommel zit meestal een rouwkrans of bloemstuk met bladeren van geverfd metaal (vaak het gemakkelijk te bewerken zink) en bloemen van metaal of keramiek. De bloemenkeuze en de kleur kan een symbolische betekenis hebben of verwijzen naar voorkeuren van de overledene. Ze werden, behalve door familie, ook gegeven door een vereniging of groep mensen voor wie de overledene van grote betekenis was geweest. Ze zijn vanaf 1870 tot WOII in de mode geweest, maar de meeste zijn verdwenen[6].

Monumentaal

Een uitzondering op de relatief eenvoudige stijl op de begraafplaats vormen enkele monumentale graven. Ik noemde al eerder het graf van rentmeester Demmink, aangeboden door bewonderaars. Verder vallen op de graven van De Genestet, Bernard ter Haar, Willem Hofdijk en Ludwig Brandts Buys. Drie mannen van het woord en een musicus! De Genestet en Ter Haar waren theologen, die ook schreven en dichtten. Het graf van De Genestet, die overleed na een kort ziekbed in Rozendaal, is imposant, neo-klassiek, maar met weinig versiering.

Grafmonument Bernard ter Haar

Bernard ter Haar woonde na zijn emeritaat in Villa Refugium in Velp. Zijn graf is rijk versierd, o.a. met acanthusbladeren, symbool voor het leven met beproevingen die overwonnen moesten worden en lauwerkransen, symbool van roem. Op de hoeken staan rouwurnen met sluiers gedekt. Hofdijk was oorspronkelijk zilversmid, maar hij schilderde, schreef en dichtte, vaak over historische onderwerpen. Op de zijkant staat ‘Hij stierf, maar zijn verheven naam leeft in zijn arbeid voort’. Ludwig Brandts Buys was in zijn tijd een gevierd organist, componist en dirigent. Hij is vereeuwigd in kalksteen met een musicerende jongen aan zijn voeten.

Grafmonument Willem Hofdijk

Links: Grafmonument Pauline Brandts Buys-Hesselink

Rechts: Grafmonument Margaretha Gallenkamp

Rechts: Grafmonument Willem van Manen

Tegenover zijn beeltenis staat die van zijn zittende vrouw, met hun vier zoons tegen zich aangeklemd[7]. De genoemde monumenten zijn alle opgericht door bewonderaars van de overledenen, soms jaren na hun dood. Ze steken nu letterlijk en figuurlijk boven de andere graven uit!

Opvallend en intrigerend

Opvallend en intrigerend is de jonge engelenfiguur op het graf van Margaretha Gallenkamp (overl. 1915) en haar moeder Margaretha Carolina-Cramer (overl. 1918). Ze waren in 1914 uit Haarlem naar Velp verhuisd, niet lang na het overlijden van de man en vader Maximiliaan Gallenkamp, een van oorsprong Duitse zakenman. De engel lijkt uit de Griekse mythologie weggelopen, ook door de draperie en de bloemenkrans op de sokkel. Veel gebruikelijker is een engelenfiguur als boodschapper, bewaker of begeleider naar de andere wereld[8].

Elders staat naast de eenvoudige monumenten van bewoners van de Imbosch, het opvallende graf van Willem van Manen, timmerman van beroep. De stèle is vrij hoog, gesierd met een krans met druivenmotieven en een marmeren plaat voor de tekst. Waarom? Zo blijven er vragen over die niet meer beantwoord kunnen worden.

Bronnen
Plattegronden begraafplaats en begraafregister, Gemeente Rozendaal.
Website dbnl.org – Biografisch Woordenboek der Nederlanden
Websites: www.wiewaswie.nl; www.openarchieven.nl
Website Gelders Archief/Open data, krantenarchieven via Delpher
Mondelinge informatie van J. Wijlhuizen en M. Drosten.

Foto's: Cathrien van de Ree

Noten

1. Levenloos geborenen werden op veel begraafplaatsen in een anoniem gezamenlijk graf gelegd.
2. Materman, Gerritsen, Teunissen, Jansen, Jansen van Galen, Willemsen, Hendriksen, Peters, Lucassen, Buurkes, Labots, Van de Sandt, Ter Velde.
3. In het algemeen betreft het een vijfpuntige ster; een zespuntige ster geldt als Davidsster en wordt gevonden op grafstenen van Joden.
4. Eenmaal trof ik zo'n zuil aan bij een vrouw, Catharina Engelbertha Kregten, een ongehuwde vrouw uit het noorden des lands die op 58-jarige leeftijd in Apeldoorn overleed. Familie zette een rouwadvertentie en een dankwoord voor condoleances in de krant, maar ook een vriendin uit Apeldoorn deed dit.
5. Een uitzondering vormt de grafkelder van de verwante familie Huyssen van Kattendijke, maar zoals eerder gezegd: het hoge gedeelte is waarschijnlijk pas veel later aangelegd door een nazaat.
6. Behalve deze ken ik een goed bewaard exemplaar van de begraafplaats Zutphenseweg 1 in Ellecom.
7. Pauline Brandts Buys-Hesselink is weliswaar veel eerder overleden dan Brandts Buys zelf, maar de kinderen waren toen al volwassen.
8. In R.K. kringen: "In paradisum te deducant angeli".

VAN VILLA KORVINA TOT HUIZE MARIPOSA

De bewogen geschiedenis van een huis aan de Overbeeklaan in Velp en zijn bewoners

Deel 5 (slot): De pensionhouder Zonnenberg

Jan van der Wal

Op 4 november 1887 ziet Gerrit Hendrik Jansen in Zetten het levenslicht. Als hij 34 jaar oud is, trouwt hij op 29 december 1921 in Valburg met Johanna Maria-Magdalena Martens[1]. Zij was op 22 februari 1895 te Herveld ter wereld gekomen. Kort na elkaar, respectievelijk op 14 oktober 1921 en 16 februari 1922, laten de twee zich voor het Bevolkingsregister van Elst inschrijven op de Stationsstraat 32 (voorheen A 543)[2].

Op dit adres is hij eigenaar geworden van het hotel-café-restaurant Veilings Vereeniging Over-Betuwe (VVOB). Als op 7 februari 1929 zijn dochter Maria-Magdalena Jansje (Magda) wordt geboren, runnen haar opa en oma Martens al enkele jaren een kruidenierszaak direct naast het hotel.

Hotel Veilings Vereeniging Over-Betuwe (VVOB) aan de Stationsstraat 32 in Elst omstreeks 1925. In fasen werd het in 1986-1987 gesloopt (collectie auteur)

Het gezin Jansen vertrekt naar Velp

Als gevolg van beschietingen tijdens de Slag om Arnhem en de dagen voorafgaand aan de bevrijding, raakt de horecagelegenheid ernstig beschadigd. Maar zijn broer Karel Andries (geboren 17 september 1892 te Zetten) is nog zwaarder gedupeerd: De Kleine Rielard, een café-logement en tevens kruidenierswinkel aan de Bemmelscheweg 23 te Elst, is zodanig vernield dat bedrijfsvoering niet langer mogelijk is. Beide broers besluiten dat Karel Andries zijn onderneming in VVOB zal voortzetten. Na herstelwerkzaamheden wordt het hotel op 1 juni 1945 heropend en op 1 september van dat jaar draagt Gerrit Hendrik ook het eigendom aan hem over[3]. Zelf vertrekt hij naar Velp waar hij pension Hennie, het voormalige kindertehuis Kindervreugd, aan de Alteveer 23 (voorheen 13) pacht van veehouder J.G. Gerrits. Via de persoonskaart van dochter Magda komen we te weten dat hij op 11 januari 1949 ook zijn gezin naar Velp heeft laten overschrijven. Vijf maanden later duikt in het Algemeen Handelsblad van 11 juni voor het eerst de naam pension Alteveer op. De niet nader genoemde uitbater verklaart reeds 25 jaar ervaring met kamerverhuur te hebben (hiermee zal de VVOB-periode worden bedoeld) en te beschikken over een zeer beroemde keuken die een welgeslaagde vakantie kunnen garanderen. Blijkens diverse advertenties in De Telegraaf en het Algemeen Handelsblad mag hij zich een jaar later de status van Bondspension, dus met door de ANWB erkende overnachtingsplaatsen, aanmeten.

Volgens het dienstjaar 1951 van het kadaster (dus feitelijk in 1950) koopt Gerrit Hendrik, om eigen baas te kunnen zijn, de grote villa aan. Rond die periode zoekt de Nederlandse regering huisvesting voor duizenden repatrianten uit voormalig Nederlandsch-Indië[4]. Zo'n vast contract met de overheid lijkt hem uiterst lucratief. Volgens een landelijke norm mag hij voor de te leveren kost en inwoning *f* 4,00 per volwassene en *f* 3,00 voor kinderen en jonge baby's per dag vragen. Die kost bestaat uit twee broodmaaltijden en één warme maaltijd[5]. Al snel ziet hij mogelijkheden om nog enkele grote villa's in Velp aan te kopen die onder zijn bekwame leiding veranderen in contractpensions: in 1954 Rusthove (omgedoopt tot Zwanenzicht) aan de Vijverlaan 17, in 1955 Monte Bello aan de Dennenweg 15 (voorheen nummer 9) en in 1958 Mariposa aan de Overbeeklaan 5.

Pensiondochter huwt slagerszoon

Misschien kunt u zich nog herinneren dat vlakbij de oude dorpskerk van Rheden, aan de Groenestraat 86, het pand stond van verf- en behangzaak H. Bremer. Een aantal jaren geleden werd het, samen met het naastgelegen snackhouse-café 't Pumpke, afgebroken om plaats te maken voor de uitbreiding van Albert Heyn. Vóór Bremer zat op deze locatie bloemenzaak Flora. Maar onze speurtocht leidt ons verder terug, naar de tijd dat hier de Hollandsche rund- en varkensslagerij van Jan Albert Zonnenberg (geboren op 28 december 1860 te Voorst) is gevestigd. Deze plaatst in 1897 de hieronder liggende advertentie in de Gids voor Ellecom, De Steeg en Rheden[6].

Op 16 januari 1912 breekt, aldus het verslag daags erna in de Arnhemsche Courant, brand uit in Zonnenbergs vlees- en spekrokerij aan de Groenestraat, waarbij voor *f* 300,00 aan spek verloren gaat. Een incident, want in de navolgende jaren kan de courant 'De vee- en vleeschhandel' diverse malen melding doen van prijswinnende inzendingen tijdens vaktentoonstellingen. Dit is vooral te danken aan zoon Jan Albert Johannes (geboren op 2 oktober 1893 te Rheden) en zijn vrouw Cornelia Kok (geboren op 19 mei 1902 te Hatert). Hun op 6 oktober 1907 te Rheden gesloten huwelijk zal uiteindelijk vier zoons en zes dochters voortbrengen. In dit verhaal schenken we vooral aandacht aan hun oudste kind, zoon Jan Albert (Jan), die op 25 mei 1928 te Rheden ter wereld kwam.

Geheel in de lijn der verwachting gaat Jan in Utrecht naar de Eerste Nederlandsche Slagersvakschool. Op 16 mei 1949 behaalt hij het diploma. Kort daarna ontmoet hij, tijdens een dansavond in feestgebouw Wassink in Hummelo, de pensiondochter Magda Jansen. Een lange verkeringstijd volgt maar uiteindelijk gaat het koppel begin 1958 samenwonen in de door Gerrit Hendrik Jansen pas aangekochte villa Mariposa[7]. Op dinsdag 3 juni van dat jaar trouwt het stel in het gemeentehuis van Rheden waarna de kerkelijke inzegening door ds. J.C. Bredschneyder volgt in de NH-kerk de Oude Jan te Velp. Een bescheiden receptie vindt plaats in hotel Naeff aan de Hoofdstraat. Maar in de navolgende week staat in de tuin van pension Alteveer een grote feesttent waar, naast de beide families, ook alle gasten van de vier pensions welkom worden geheten.

Slagerij Zonnenberg omstreeks 1936. V.l.n.r. zien we de kinderen Jan Albert (Jan), Johanna (Jansje), Geerlig Frederik Johannes (op de arm), Cornelia en Krijna Cornelia (Krijna). Hun ouders flankeren de rechter deurstijl terwijl oma vanachter het raam gluurt en we opa uiterst rechts zien staan. De namen van de knecht en de kindermeid zijn ons niet bekend (collectie W.M.J. de Wit, Doetinchem)

Ervaringen van repatrianten in de pensions van Gerrit Hendrik Jansen

Op 29 april 1952, daags na de aankomst per trein in Velp, verliest het repatriantengezin Steevensz in pension Alteveer hun drie maanden oude dochtertje Inge Nancy Theresia aan wiegendood. Meer hierover kunt u nalezen in Ambt en Heerlijkheid No. 205, p. 37. Samen met een andere vrijgezel krijgt ook Wil Richards in dit pension een kamer toegewezen. Hij heeft daarvoor een bankmachtiging voor zowel de Javasche Bank als de Escompto Bank moeten ondertekenen. Reeds de volgende dag ontvangt Wil bezoek van ambtenaren van het Bureau voor Bijzondere Maatschappelijke Zorg (BBMZ) die hem stevig ondervragen naar mogelijke overige tegoeden. Dat hij reeds geschaad is door hetgeen hij in de kolonie allemaal achter heeft moeten laten, ontsnapt aan de aandacht van zijn verhoorders. Om te redden wat er te redden valt, haalt Wil meteen na het gesprek zijn bankrekening bij de Postcheque- en Girodienst, waar hij zijn overige geld had geparkeerd, leeg en vertrekt spoorslags uit Velp (Molemans, p. 161).

Het gezin Krancher krijgt in 1956 de beschikking over een woon-slaapkamer in contractpension Zwanenzicht, die ze met z'n viertjes moeten delen. Zoon Jan, geboren op 1 september 1939 te Malang (Oost-Java), doorloopt in Velp het laatste jaar van de Openbare MULO School 1 (tijdens leerjaar 1961-1962 gewijzigd in prof. Kohnstamm MULO). In 1957 gaat hij in Deventer studeren aan de Rijks Hogere School voor Tropische Landbouw. In september 1960 vertrekt de kersvers afgestudeerde, gesponsord door de Church World Service, naar Covina, een gemeente onder de rook van Los Angeles. Omdat hij tijdens zijn verblijf in Velp, en daarvoor in Huize Enkstein in Voorst, nog minderjarig was, wordt de contractpensionschuld ten laste gelegd van zijn vader alvorens hij mag emigreren (Molemans, p. 276-277).

Het gezin Jacobs is, vanuit Nieuw-Guinea, op 18 augustus 1962 in Nederland aangekomen. De eerste zes maanden kunnen ze, weliswaar tegen betaling, bij familie wonen. In februari 1963 vindt vader een betrekking bij de KEMA. Zodoende kan hij zich de ƒ 32,00 per week veroorloven om, met zijn vrouw en twee kinderen (Cindy werd geboren in september 1960 en Randy in september 1963), in Monte Bello een kamer te betrekken. Deze uitgaaf vormt 60% van zijn inkomen, al is dit inclusief de maaltijden: 's morgens en om 12.00 uur brood met melk, en om 18.00 uur warm eten bestaande uit aardappelen, groente en vlees. Die Hollandse prak is altijd zachtgekookt, en de enkele keer dat ze rijst krijgen, zitten er steentjes in (dus niet goed schoongemaakt). Gelukkig mogen de gezinnen later, op de zaterdagen, zelf koken voor alle bewoners tegelijk. 's Avonds om 21.00 uur gaan de lichten en de verwarming uit, en 1x in de week mag er worden gedoucht. Wat een verschil als je in de kolonie gewoon bent om 3x per dag te *mandiën* (baden). In het pension wonen enkel repatrianten, al zijn sommigen, zoals de familie Koetsier, *totok* (volbloed Nederlander, dit in tegenstelling tot een *Indo* met gemengde Westers-Indonesische afstamming). In juli 1965 krijgt het gezin Jacobs, met een derde kind op komst (dochter Raghild), een woning in Presikhaaf toegewezen waarbij ze ƒ 3.000,00 meubelvoorschot ontvangen. Wel wordt eerst getoetst of ze in de voorliggende periode hun kamer ordelijk en schoon hebben weten te houden.

Theunis van Bochove komt op 16 november 1902 op het Molukse eiland Ambon ter wereld. Bij de douane ziet hij kans op te klimmen tot de functie van hoofdcommies/referendaris. Zijn eerste huwelijk, met de uit Amersfoort afkomstige Petronella Maria van Dormolen, blijft kinderloos wanneer ze op 12 juni 1936 in Medan overlijdt. Groot is het verdriet als ook zijn tweede huwelijk, met de Javaanse Paula Nijman, van korte duur mag zijn. Na hem vijf kinderen te hebben geschonken overlijdt ze op 5 januari 1945, slechts 30 jaar oud, in het Japanse interneringskamp van Sidoardjo. Maar hij vindt nieuw geluk bij zijn derde vrouw, Julia Lodia Kudding, bij wie hij nog vier kinderen krijgt. Als de Indonesische president Soekarno na Zwarte Sinterklaas (5 december 1957) alle Nederlanders staatsgevaarlijk verklaart, wordt het hem als voormalig overheidsdienaar te heet onder de voeten. Met zijn vrouw en kinderen belandt hij in Velp, waar ze begin 1958 tot de eerste groep vluchtelingen behoren die in Mariposa worden opgevangen. Het grote samengestelde gezin bewoont drie kamers in het pension: een aan de voorzijde en een aan de achterzijde van het huis op de eerste etage, en het voormalige dienstbodekamertje (zie deel 3 in deze reeks) op de zolderverdieping. Zoon Erich Randolph (Erich), die in 1939 ter wereld kwam in Tegal (een stad in Midden-Java), deelt die zolderkamer met enkele broertjes. Het uitzicht over het park met de muziektent is prachtig, maar veel meer vertier is er ook niet. Na ongeveer 1½ jaar kan Erich een kamertje alleen voor zichzelf betrekken in pension Alteveer. Deze ongekende luxe weet hij te financieren met het salaris dat hij intussen als machinebankwerker bij de AKZO verdient. Kort daarna verlaat ook de rest van het gezin Mariposa als ze door kunnen stromen naar een nieuwbouwwoning aan de Madelievenstraat in Arnhem-Zuid. Nadien weet Erich zich bij de AKZO op te werken tot technisch fysicus. Hij leert op de werkvloer ook zijn vrouw, Grada Wilhelmina (Willy) Warbroek, kennen, met wie hij nog steeds gelukkig samenwoont in de Arnhemse wijk Presikhaaf.

Met dank aan: Raghild Jacobs en Erich van Bochove (beiden te Arnhem), mei-augustus 2021.

Jan en Magda schrijven pensiongeschiedenis

Om zijn 'pensionimperium' als een goed geoliede machine te laten lopen, heeft Gerrit Hendrik alle gezinsleden een eigen taak gegeven. Zelf is hij gaan wonen in Monte Bello, terwijl zijn vrouw toezicht blijft houden op pension Alteveer (of zat het huwelijk even in een dip?). Schoonzoon Jan en dochter Magda nemen naast Mariposa ook het (letterlijk) om de hoek staande pension Zwanenzicht voor hun rekening. Iedereen moet keihard werken. Zo moeten iedere dag maar liefst 240 pensiongasten (volwassenen met hun kinderen) worden voorzien van eten en drinken[8]. Wederom toont Gerrit Hendrik zijn zakeninstinct door slagerij Zonnenberg uit de Rhedense Groenestraat in de arm te nemen als vaste leverancier van alle vlees. Zijn zwager weidt enkele runderen op gepachte grond in de Vaalwaard ten zuiden van de IJssel (thans recreatiegebied Rhederlaag). Ze worden veelal verzorgd door Johannes Hendrikus (Joop), de jongste broer van Jan Zonnenberg. Als een dier geslacht moet worden laat Joop zich graag assisteren door de in het eerste tekstblok geïntroduceerde Erich van Bochove. Met de veerpont brengen ze samen de koe naar het openbare slachthuis aan de Dr. Langemeijerweg 1, waarna de verdere verwerking in de eigen slagerij volgt[9]. Erich helpt ook mee als gehooid moet worden. Achter de slagerij bevindt zich de deel waar de bescheiden vee-stapel 's winters gestald wordt. Ernaast staat de hooimijt, waarvan het dak tussen een aantal palen op en neer kan bewegen, en waaronder het hooi droog opgetast kan worden.

Als zijn studie het maar enigszins toelaat is Erich ook Jan Zonnenberg graag behulpzaam om zo een zakcentje bij te verdienen. In de weekeinden en 's avonds werkt hij mee bij het tuinonderhoud rond de vier pensions (onder andere vijver schoonmaken). Als elders voedsel moet worden ingekocht, is hij eveneens van de partij, bijvoorbeeld pruimen halen uit de Betuwe, of aardappels inkopen bij een boer die zijn akkers vlakbij de Stichting Wolfheze heeft liggen. Maar in tegenstelling tot Jan heeft

Sneeuw is maar een vreemd koud goedje als je afkomstig bent uit tropisch Nieuw-Guinea. De maker van dit kiekje moet in 1955 in de tuin van pension Alteveer hebben gestaan, want aan de overkant van de straat zien we op Alteveer 32 het pension Bos en Heide (via pinterest.com)

Het gezin Krancher in 1956 in pension Zwanenzicht met links Jan en naast hem zijn zusje Louise. Onder de naam Rouwhof-Krancher woont zij momenteel in Ierland (uit: Opgevangen in andijvielucht, p. 276)

Kinderen van Indische repatrianten bij Monte Bello in 1965. Van links naar rechts zien we: Bennie Koetsier, xxx Maphar, Cindy Jacobs (met strik), xxx Liptai, (?), xxx Liptai en Andries Geldof. Het gezin Liptai (of Lipti?) was afkomstig van de Molukken (via Raghild Jacobs, Arnhem)

Vooroordelen en een kruidenierende overheid

In zijn briefwisseling met Jan Siebelink meldt John Jansen van Galen op 25 maart 1994 over in Velp wonende repatrianten: *"Ze waren kouwelijk, onwennig en klagerig maar mijn moeder had geen medelijden. 'Daar hadden ze natuurlijk een stoet bedienden', zei ze met een ondertoon van naijver."* Even verder lezen we: *"Ik herinner mij een oude villa op de hoek van de Vijverlaan, waar ze met te velen samenwoonden en waaruit vreemde luchtjes opstegen."* Nog steeds zonder hoor en wederhoor, laat deze auteur opnieuw zijn minzame en generaliserende toon klinken in het tijdschrift Nieuwe Veluwe (jaargang 2018, nr. 1): "… *En evenmin dat een paar huizen verder een villa 'Ambonezenpension' werd, toen de stroom Molukse militairen naar ons land kwam en met hun gezinnen gehuisvest moest worden. Voortaan stegen exotische geuren uit het huis op."* Na de introductie van Jan Krancher in het vorige tekstblok weten we dat pension Zwanenzicht niet uitsluitend voor Ambonezen bestemd was. De 'vreemde luchtjes' kunnen hooguit één keer in de week zijn opgestegen, want op de andere dagen was het eten wat de (Hollandse) pot schaft. En ja, sommige vluchtelingen hadden in de kolonie een zodanige maatschappelijke positie dat ze beschikten over eigen personeel voor de huishouding, het onderhoud van de woning en de tuin. U kunt dan ook gerust aannemen dat de huisvesting met 'te velen' (zie tevens eindnoot 8) voor hen geen vrije keuze is geweest.

Het beeld bij sommige Nederlanders dat ze van doen hebben met mensen die in grasrokjes in hutjes in het oerwoud zullen hebben geleefd, blijft hardnekkig. Men veronachtzaamt dat het onderwijssysteem in de kolonie op veel vlakken gelijkstond aan dat in Nederland, en net zo goed een MULO of een HBS kende. Jan Krancher kon daardoor vrijwel probleemloos in het examenjaar van de Velpse MULO instromen. En ook Erich van Bochove wist met goed gevolg, na een volledig Indische MULO-opleiding, in ons land aanvullende studies te volgen. Kennis op het gebied van de **Nederlandse** topografie, het staatsbestel en het koningshuis was bij repatrianten over het algemeen beter aanwezig dan dat Nederlanders omgekeerd van de situatie in Nederlands-Indië/Indonesië op de hoogte waren. Ja, zelfs Sinterklaas werd er gevierd. We kunnen dan ook gerust stellen dat het assimileringsproces van repatrianten reeds voor hun komst naar Nederland had plaatsgevonden. Enerzijds is dit betreurenswaardig want door de weinig assertieve houding, soms zelfs nederig, zijn grote delen van de eigen Indische cultuur helemaal vervaagd. Alleen tijdens een Pasar Malam (bijvoorbeeld in Amsterdam, Den Haag, Arnhem of Dieren) kan die nog in volle omvang worden geproefd.

Het meest schrijnend is wel dat de meeste repatrianten, ex-militairen van het KNIL vormden een uitzondering, gedurende hun latere leven alle voorschotten terug dienden te betalen aan de Nederlandse overheid: de bootreis, pensionverblijf, medische kosten, onderwijs, meubels, kleding, etc. Zij die werk hadden gevonden, moesten tot wel 60% van hun nettosalaris afdragen, met een maximum van ƒ 50,00 in de maand. Alsof eeuwenlange onderdrukking, slavernij en uitbuiting in de koloniale tijd nog niet genoeg waren geweest. We hebben het hier immers niet over asielzoekers afkomstig uit Syrië, Afghanistan of Eritrea, maar over de bejegening van staatsburgers van het Koninkrijk der Nederlanden. Bij deze onderdanen, die trouw hadden betoond aan 'Koningin, volk en vaderland' in plaats van over te lopen naar Soekarno, moet deze strikt boekhoudkundige en weinig empathische benadering na de gedwongen exodus als een koude douche zijn aangekomen. We vinden het normaal dat slachtoffers van de watersnood in Valkenburg op 15 juli 2021 met belastinggeld geholpen worden door een steunfonds in het leven te roepen. Maar zo'n vijftig à zeventig jaar eerder ontbrak nagenoeg elk gevoel van collectiviteit bij de Nederlandse overheid, misschien ingegeven door de woningnood vlak na de Tweede Wereldoorlog, om met gemeenschapsgeld compassie te tonen voor de situatie van medelanders uit de voormalige kolonie. Massaal is deze groep mensen, zonder daarin een keus te hebben, in een schuldenpositie gemanoeuvreerd, waarna de afbetaling velen tot aan hun dood is blijven achtervolgen. De onbillijkheid van deze regeling ontving nog meer gestalte toen in 1975, bij de onafhankelijkheidsverklaring van Suriname, de naar Nederland gekomen ontheemden uit de West géén schuldenlast opgedrongen kregen (Molemans, p. 375). En wat staat dit alles in schril contrast met de riante inkomens die de contractpensionhouders tezelfdertijd mochten genieten.

het bereiden van eten nooit zijn belangstelling gehad. Ook niet als de wat oudere pensiongasten één keer in de week Indisch eten mogen klaarmaken in de keuken van Mariposa. In zijn vrije tijd houdt Jan zich bezig met de paardensport. In restaurant De Leeren Doedel, aan de Amsterdamseweg in Arnhem, wisselt hij ervaringen uit met andere ruiters. Twee van deze edele dieren heeft Jan ondergebracht in een pensionstal naast restaurant De Ruif aan de Heuvenseweg in Rheden.

Verbouw en grondruil

Op 16 augustus 1960 dient Gerrit Hendrik Jansen een verzoek in bij de gemeente voor de bouw van een garage op het adres van zijn schoonzoon en dochter. De uitvoering geschiedt in rode gevelsteen, en de kosten worden op *f* 950,00 geraamd. In onderling overleg met de familie Lingeman (zie deel 4 in deze reeks), van Overbeeklaan 3, heeft voorafgaand aan de bouw een kleine grondruil plaatsgevonden. De familie Lingeman ontvangt aan de straatzijde enkele vierkante meters van Overbeeklaan 5, waardoor sindsdien zo'n 4 à 5 meter van het oude hekwerk van Mariposa (beter gezegd: van villa Korvina) op het buurperceel staat. Omgekeerd krijgt het echtpaar Zonnenberg-Jansen de beschikking over enkele vierkante meters achter Mariposa, waardoor de garage, losstaand van de woning, kan worden gebouwd. Wederom verandert de kadastrale aanduiding: Overbeeklaan 3 wordt Sectie I nummer 1014 met 16.67 are (een plus van 51 centiare), en Overbeeklaan 5 wordt Sectie I nummer 1013 met 15.00 are.

Uitsnede uit de kadastrale kaart Gemeente Velp Sectie I blad 2 met de percelen aan de Overbeeklaan 3 (Lingeman) en 5 (Zonnenberg). We zien de erfgrens tussen beide vóór (in rood) en na (in zwart) de grondruil van 1960 met, in bijpassende kleur, de oude en nieuwe perceelnummers.

Jan en Magda doen hun uiterste best om hun gasten naar tevredenheid van eten en drinken te voorzien. Maar ze zijn natuurlijk niet thuis in de Oosterse keuken. Om te voorkomen dat repatrianten op hun eigen kamers gaan kokkerellen, waardoor brandgevaarlijke situaties ontstaan, wordt in 1961 besloten tot de aanbouw van een extra keuken. In de bouwaanvraag van 14 maart laat Magda's vader weten dat hiertoe eerst een houten bergplaats aan de achterzijde van het pand zal worden afgebroken (over afbraak van het dienstbodeprivaat, zie deel 2 in deze reeks, wordt niet gerept). Na enkele aanpassingen, op verzoek van de schoonheidscommissie van het Geldersch Genootschap, wordt de bouwvergunning op 14 april verleend. Ook hier worden de kosten geraamd op *f* 950,00. Vijf dagen later dient Gerrit Hendrik nog een verzoekschrift in bij de gemeente. Het betreft het aanbrengen van een dakkapel waardoor een zolderkamer op de zuidzijde aan de eisen voor verhuur aan pensiongasten kan voldoen. Ook deze aanvraag kan, na wat mutaties op verzoek van de schoonheidscommissie, op 5 mei worden gehonoreerd[10] .

De laatste pensionjaren

Dat in 1964-1965 minder behoefte is aan kamers voor repatrianten, vernemen we als in De Telegraaf, Het Vrije Volk, Algemeen Dagblad en Algemeen Handelsblad advertenties verschijnen waarin gestoffeerde zitslaapkamers voor 1 à 2 personen worden aangeprezen in Mariposa. Vergelijkbaar verschijnen ook reclames voor pension Alteveer in De Telegraaf van 1965. Veel Indische gezinnen hebben namelijk kans gezien door te stromen naar een woning, bijvoorbeeld in de Arnhemse nieuwbouwwijk Presikhaaf. Gezinnen met veel kinderen, zoals dat van Theunis van Bochove, komen meestal terecht in de nieuwe wijk Malburgen (Arnhem-Zuid).

Het daarvoor benodigde inkomen wordt verkregen doordat werkgevers als de AKZO, de KEMA en de Postcheque- en Girodienst (vanaf 1956 gehuisvest aan de Rijnkade, en vanaf 1968 in de nieuwbouw aan de Velperweg) constant op zoek zijn naar arbeidskrachten. Daarnaast is er een groep die Nederland toch te koud vindt, en vertrekt naar warmere oorden, zoals Californië.

Het oude huis blijft onderhoud eisen. In 1980 is het voorste deel van Mariposa, gebouwd op de voormalige kasteelgracht, zodanig verzakt (zie deel 1, p. 32 en 36) dat in de gang scheuren zijn ontstaan in de zwarte Granito-vloer. Om valpartijen te voorkomen, zit er niets anders op dan hierop een laag nieuwe groene plavuizen aan te brengen.

Ervaringen van een schrijver

Als auteur dezes in juni 1985 een kamer huurt in Mariposa, is dit al jaren geen pension meer. Magda's vader en moeder zijn overleden op respectievelijk 11 september 1974 en 5 februari 1976, en liggen naast elkaar begraven op Heiderust te Rheden. Hun laatste levensjaren hebben ze doorgebracht in een bungalow die ze in 1965 in de tuin van pension Alteveer hebben laten bouwen. De pensions Alteveer en Zwanenzicht zijn verkocht, en Monte Bello wordt gerund door Jans jongere broer Joop. Dankzij diens vrouw Betty, die beschikt over de vereiste medische diploma's, kon hier de functie worden gewijzigd in luxe bejaardenpension.

Jan en Magda Zonnenberg op het bordes voor Mariposa tijdens hun 35-jarig huwelijksfeest. Dit werd, samen met Jan zijn 65e verjaardag, op 25 mei 1993 gevierd (collectie auteur)

Nu de zorg voor de gasten in Mariposa minder verstrekkend is, ontstaat ruimte voor andere bezigheden. Vlakbij Zevenaar heeft Jan een klein boerderijtje. Daar verzorgt hij, samen met zijn kornuit Bob van Aken, enkele koeien en wat kalfjes. In de Koppenwaard, ten noorden van Lathum, heeft onze hobbyboer enkele percelen weiland in bezit. Hij weet dat zijn grond binnen de uitbreidingszone van de zandwinplas ligt, maar is genoeg handelaar om hiervoor eerst een goed bod af te wachten. Voetbal zit in zijn genen: maar liefst twee leden van zijn familie (ooms?) stonden aan de basis van de oprichting van v.v. Rheden op 6 september 1904[11]. Van deze club, waar hij tijdens zijn jeugd ook menig balletje trapte, volgt hij de ontwikkelingen dan ook nauwgezet. Magda is een fanatiek lid van het Amateur Wijnmakersgilde 'Arnolt van Gelre' in Zutphen. Haar wijnen, waarvoor in de kelder menige grote mandfles staat te gisten, vallen in de smaak bij het vriendenclubje. Daarnaast koestert ze haar bridgeavonden.

Op 23 januari 1990 belt drs. V.M.J.A.N. Colette aan bij de voordeur. Hij is vanuit het Gelders Genootschap bezig met de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project (M.I.P.). Dit vormt de opmaat tot een lijst met bouwwerken die de status Gemeentelijk Monument moeten krijgen. Mijn enthousiasme hierover wordt niet gedeeld door de hoofdbewoners. Maar dagelijks zie ik vanuit het raam van mijn studentenkamer het enorme contrast tussen, links van de vijverpartijen, fraaie villa's in overgangsarchitectuur, en rechts, moderne bungalows. En ik beschik over het fotografische bewijs dat ook daar monumentale villa's hebben gestaan, als laatste in gebruik als dependance van het ziekenhuis. Maar toen dit richting Velperbroekcircuit verhuisde, werden ze kort na

1971 op schandalige wijze gesloopt. Het resultaat is dat het gebied ten oosten van de vijvers de aanduiding villapark in mijn ogen niet langer verdient. Ook in de hoekpunt Boulevard-Overbeeksingel gaapt een gat waar tot 1984 de in koloniale stijl gebouwde villa Eikenhof (laatstelijk in gebruik als Evangelisch Centrum) stond. En aan de Overbeeklaan 2-4 kan ik in mijn Velpse jaren nog meemaken dat het hotel Overbeek in 1992 moet wijken voor het appartementencomplex Overbeekstaete. Iedere actie van de overheid om een verdere teloorgang tegen te gaan, juich ik toe, en ik moet me bij de heer Colette dan ook bedwingen hem niet te overvoeren met mijn informatie[12].

Tot slot

Het echtpaar Zonnenberg blijft kinderloos. De constante aanwezigheid tijdens hun huwelijk van een trouwe viervoeter, dit is altijd een boxer met de naam Bobby, kan het gemis slechts ten dele opvullen. Op 4 januari 2016 overlijdt Magda, haar man Jan volgt op 30 november 2018. Beiden liggen op Heiderust begraven.

Op 27 augustus 2019 heeft zich een nieuwe eigenaar aangediend. Deze laat de gemeente op 9 maart 2020 weten dat hij de villa wenst te verbouwen met respect voor het monumentale karakter van het pand. Desondanks wordt het verzoek afgewezen. Want hoewel de aanvraag omgevingsvergunning niet is ingediend als een plan om de villa in meerdere wooneenheden te splitsen, doen de ingeleverde bouwtekeningen anders vermoeden[13]. De vergunningprocedure loopt op het moment van dit schrijven nog steeds. Met name de voorgestelde ingrepen op de begane grond stuiten op bezwaren vanuit de gemeente. Hier bevinden zich de meest monumentale elementen, waaronder de gebrandschilderde en geëtste ramen en de ambachtelijke eikenhouten beschildering (zie deel 2) van de lambrisering, de trap en de paneeldeuren in de gang. Deze schildertechniek, hout(t)en of houting genaamd, is langs de oostelijke Veluwezoom maar nauwelijks te vinden. Het zou betreurenswaardig zijn als deze elementen geweld worden aangedaan.

In februari 2021 kwam dit olieverfschilderij van Gerrit (Gert) Stegeman, met het formaat 46 x 36 cm, via Catawiki in veiling. Het is een impressionistische studie van een bloeiende appelboom in de tuin van Mariposa, aldus het opschrift aan de achterzijde. Maar de datering, 1910-1919, kan niet kloppen, omdat het pand toen nog de naam Korvina droeg. Stegeman (geboren in Aalten in 1858, overleden in Arnhem in 1940) behoort tot de Nederlandse school. (via Catawiki.nl)

De gemeente houdt de ontwikkelingen dan ook nauwgezet in de gaten. Andersom, wat zou het mooi zijn als verdwenen details, zoals de pironnen op het dak en de Granito-vloer in de gang, terug konden keren. We wachten af wat de toekomst voor Mariposa in petto heeft.

Vanaf deze plek wil ik dank uitbrengen aan oud-archivaris Geert Maassen (Oosterbeek) die me tijdens de totstandkoming van deze artikelenreeks diverse malen voorzag van (tekst-)redactionele inbreng.

BRONNEN

Adila, *Gids voor Ellecom, De Steeg en Rheden.*, Vereeniging ter Bevordering van het Vreemdelingenverkeer, Ellecom-De Steeg-Rheden, 1897
Anonymus, *Nieuw Arnhemsch Adresboek met Velp, Rosendaal, Oosterbeek en Westervoort*, diverse jaargangen
Anonymus, *Redengevende beschrijving gemeentelijk monument Overbeeklaan 5 (RHEVE.166)*, Gelders Genootschap, 06-04-1992
Boer-Pinxter, Nelleke den, *Indië in Rheden en Rozendaal* [in: Ambt en Heerlijkheid No. 205], Oudheidkundige Kring Rheden-Rozendaal, december 2019
Bosveld (jr), Dick, *v.v. Rheden – 100 jaar geschiedenis*, voetbalvereniging Rheden, 2004
Brouwer, Dr. J., *Elst in oude ansichten deel 2*, Europese Bibliotheek, Zaltbommel, 1988
Croix, Humphrey de la en Inge Dümpel, Ton van Naerssen, Karen Portier, *Gelders blauw – Indisch leven in de provincie*, BnM uitgevers, 2007
Jansen van Galen, John, *Wandelen langs het Indisch verleden van Velp en Rozendaal* [in: Nieuwe Veluwe jaargang 2018, nr. 1], GAW ontwerp + communicatie, Wageningen
Knitel, mr. W.L.M. en drs. E.B. Manuel (red.), *Beschermd dorpsgezicht Villapark Overbeek*, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2011
Molemans, Griselda, *Opgevangen in andijvielucht – De opvang van ontheemden uit Indonesië in kampen en contractpensions en de financiële claims op basis van uitgebleven rechtsherstel*, Quasar Books, Derde druk 2019
Naaijkens, Hetty en Retel Helmrich, *Contractpensions – Djangan Loepah!*, Cinema Delicatessen, 2009 (DVD)
Persoonskaart van Jan Albert Johannes Zonnenberg (via het CBG)
Persoonskaart van Maria Magdalena Jansje Jansen (via het CBG)
Siebelink, Jan en John Jansen van Galen, *Dorpsstraat Ons Dorp – een briefwisseling*, Meulenhoff, Amsterdam, 1995
Wal, Jan van der en Leo van de Linde, *Jan en Magda Zonnenberg – 35-jarig huwelijksfeest*, LiWa Productions, Velp-Aalten, 1993 (VHS)
https://www.canonsociaalwerk.eu/nl/details_verwant.php?cps=0&verwant=41 | www.delpher.nl | www.geldersarchief.nl
https://gw.geneanet.org | www.nieuweveluwe.nl
https://www.indoshop.nl/geschiedenis/contractpensions.html
https://infinious.nl (voorheen www.mulovelp.com)
www.openarch.nl | www.sawahbelanda.nl/vrijwilliger-erich/
https://theindoproject.org/indo-profile-jan-krancher/
www.wikipedia.nl

NOTEN

1. Zie Gelders Archief toegangsnummer 0207 en inventarisnummer 9133. De echtelieden zouden ten tijde van de opgemaakte huwelijksakte hotelhouder en coupeuse zijn.
2. Bevolkingsregister van Elst 1931-1936 bladzijde 626, verkregen via de Historische Vereniging Marithaime (met dank aan Huib de Vries en John Koobs de Hartog).
3. Zie Gelders Archief, Handelsregister Kamer van Koophandel, toegangsnummer 1176 en dossiernummers 6358 en 14055.
4. Tussen 1945 en 1968 werden ruim 380.000 Indische Nederlanders in ons land opgevangen. De vluchtelingenstroom kwam vooral op gang nadat president Soekarno op 27 december 1949 de soevereiniteit van Indonesië had uitgeroepen. Eind 1950 kende Nederland zo'n 400 hotels en pensions waarmee contracten waren gesloten, wat uiteindelijk op zou lopen tot 835. Naar verhouding van het inwonertal beschikte de gemeente Rheden over de meeste contractpensions. Behalve de vier van Gerrit Hendrik Jansen stonden in Velp onder andere: Jeeby aan de Arnhemsestraatweg 17 en Evertsenlaan 3 (beiden van mevr. A. Jekel-de Wit) en Overakker aan de Biesdelselaan 31 (van de fam. Kleinstarink).
5. Molemans, p. 46. De bedoeling van de overheid was dat een beheerder 49 cent per dag per bewoner zou verdienen. Maar al snel ontdekten pensionhouders dat ze flinke winst konden maken door te besparen op verwarming, douches en eten. De 'top-3' van goedkoopste groenten bestond uit andijvie, witlof en spinazie.
6. Genealogen zullen ongetwijfeld familiebanden vast kunnen stellen met de Geldersche Varkensslagerij van H. Zonnenberg aan de Kruisstraat 18 (voorheen 22-24, en daarvoor A 190) in Dieren.
7. De registratie is door het kadaster vastgelegd in het boekjaar 1959. De feitelijke verkoop vond dus in 1958 plaats.
8. Op basis van de bouwtekeningen van de vier pensions, berustend in het Gelders Archief, kunnen we een inschatting maken van het aantal verhuurbare kamers. Totaal moet dit rond de 55 zijn geweest waardoor het aantal bewoners per kamer gemiddeld net boven de vier personen uitkwam. Er zijn hedendaagse Polen-pensions met een geringere bezetting.
9. In de beeldbank van het Gelders Archief bevindt zich, met toegangsnummer 1540 en inventarisnummer 3773, een foto van Jan Albert Johannes Zonnenberg die de eerste vaarzen voor de slacht komt aanbrengen bij het op 30 april 1928 nieuw geopende slachthuis.
10. Zie voor gegevens betreffende de bouw van de garage, de aanbouw van de keuken, en de plaatsing van de dakkapel het bouwdossier in het Gelders Archief met toegangsnummer 3308 en inventarisnummer 3362.
11. Zie Bosveld, p. 17. Op 1 juli 2016 fuseerde de club met de v.v. Worth-Rheden tot de s.c. Rheden.
12. Op 19 november 1996, auteur dezes woont dan al in Drachten, ontvangt Mariposa de status van Gemeentelijk Monument, op 15 december 2008 gevolgd door de inschrijving in het Beperkingenregister. Nog meer restricties ten aanzien van bouw- en verbouwactiviteiten worden op 28 december 2011 van rijkswege opgelegd als het pand deel gaat uitmaken van een gebied met de status Beschermd Dorpsgezicht, eveneens een uitvloeisel van het M.I.P.
13. De aanvraag omgevingsvergunning werd wereldkundig gemaakt in de Rheden Nieuws van 15 april 2020, zaaknummer 728940. Het (geanonimiseerde) bouwdossier werd mij welwillend ter beschikking gesteld door Heidi Buijs, adviseur erfgoed van de gemeente Rheden.

DOMINEE DE JONG, PREDIKANT VAN ELLECOM EN DE STEEG (1921-1933)

Thea Berendsen-Versteeg

Toen ik samen met mijn man in september 2017 in Ellecom kwam wonen en het boek De Nicolaas- of Dorpskerk van Ellecom las, was het een plezier om me verder te verdiepen in de levendige en soms tumultueuze geschiedenis van dit dorp.

Wat een geluk dat schuin tegenover ons de dames Elis Duringhof-Gerritsen en Nettie Dekker wonen, beide voortdurend bezig met onderzoek naar alles wat met de geschiedenis van Ellecom en de regio te maken heeft. Zo gebeurde het dat zij opmerkten, dat op de plek waar ons tegenwoordige huis staat, is gestorven Joan Marius van Houten, de echtgenoot van Anna Cornelia van Gogh, een zus van Vincent van Gogh. Na haar overlijden in Dieren, waar zij samen een periode hebben gewoond, is hij in Ellecom neergestreken.

Dominee Broer de Jong

Daar heeft ook van 1921 tot 1933 zijn dochter Sara Maria (een nichtje van de schilder Vincent van Gogh) met haar echtgenoot dominee Broer de Jong en hun kinderen gewoond in de pastorie (die tegenwoordig 'De Olde Wehme' heet) aan de Binnenweg 44.

De voormalige pastorie aan de Binnenweg 44, gebouwd door Jan Brink Evers in 1865

Het gezin De Jong

Broer de Jong wordt op 14 maart 1881 geboren in het Friese Makkum, gemeente Wonseradeel. Zijn ouders zijn Dedde Taekes de Jong, veehouder en landbouwer, en Foekje Gosses Burghgraef. Vader Dedde is tevens lid van de gemeenteraad van Wonseradeel en hij vervult bij de Nederlands Hervormde gemeente van Makkum achtereenvolgens de ambten van diaken en kerkvoogd.

Broer gaat in Makkum naar de lagere school. Al heel snel valt op dat hij een goede leerling is met een helder verstand. Gelukkig (eigenlijk) dat hij niet voor de keuze staat om veehouder en landbouwer te worden, want traditioneel is dat de oudste zoon van het gezin, en dat is

De boerderij waar Broer de Jong wordt geboren
(foto archief familie De Jong-van Houten)

zijn broer Gosse, voorbestemd om in de voetsporen van zijn vader te treden en de boerderij over te nemen.

Zijn studie

Zijn ouders besluiten Broer naar het gymnasium te laten gaan. De dichtstbijzijnde mogelijkheid daartoe is in Sneek, zo'n 20 km van Makkum. Er wordt een gezin gezocht waar Broer door de week kan verblijven. In 1900 haalt hij zijn diploma gymnasium B. Hoewel hij dus zeker geschikt is om verder te gaan in een van de exacte vakken, kiest Broer voor de studie theologie. Zijn ouders stemmen er gelukkig voluit mee in. Hij kiest voor de Rijksuniversiteit in Leiden, waar de opleiding wat vrijzinniger is dan elders. Op 5 oktober 1900 schrijft hij zich daar in. In zijn studiejaar 1902-1903 is hij bestuurslid van het godgeleerd studentendispuut 'Chrysostomus'. Hoewel hij op 18 december 1900 in het Militieregister was ingeschreven als 'Tot den dienst aangewezen', heeft hij kennelijk vanwege zijn studie vrijstelling gekregen.

Ontmoeting met Sara van Houten

Het is in Leiden dat hij tijdens een thee-ontvangst ten huize van Prof. Dr. H. Oort het meisje ontmoet dat later zijn vrouw zal worden: Sara Maria van Houten, kortweg Saar genoemd. Sara is op 22 juli 1880 geboren in de directeurswoning van de schelpkalkbranderij 'Welgelegen' aan de Zijldijk in Leiderdorp. Zij is het eerste kindje van Joan Marius van Houten en Anna Cornelia van Gogh, een dochter van dominee Theodorus van Gogh en Anna Cornelia Carbentus (oudste zus van de later beroemde schilder Vincent van Gogh). Sara wordt gedoopt door grootvader Van Gogh. De grootouders van vaderskant zijn Joannes Bernardus van Houten (die in 1878 is overleden) en Sara van Heukelom. Zijn moeder woont nog op de buitenplaats 't Meenink in Hengelo (Gelderland). Op 25 november 1884 zal zij overlijden. Maar vóór die tijd zal Sara er nog een zusje bij krijgen: Anna Theodora, eveneens geboren in Leiderdorp op 12 februari 1883.

Broer de Jong als student Theologie (1901)
(Foto archief familie De Jong-van Houten)

Sara Maria van Houten als studente Biologie (1901)
(Foto archief familie De Jong-van Houten)

De opleiding van Sara

De ouders van Sara en Anna hechten zeer aan een gedegen opvoeding. Als jong meisje bezoekt Saar een Franstalige kleuterschool in Leiderdorp, de 'École Maternelle'. Daarna gaat zij in Leiderdorp naar de lagere school en vervolgens naar de 5-jarige HBS in Leiden. In 1894 verhuist haar moeder An om gezondheidsredenen tijdelijk met de meisjes naar het Gooi. Daar zal Saar in Bussum haar diploma HBS behalen. Om haar opleiding te vervolmaken wordt ze daarna naar een kostschool in Zwitserland gestuurd. Bij terugkomst wil ze graag biologie gaan studeren, maar helaas heeft ze geen Grieks en Latijn in haar vakkenpakket, dus dat moest alsnog gehaald worden en dat lukt. Op 20 september 1900 wordt ze als 20-jarige studente ingeschreven bij de faculteit Wis- en Natuurkunde, afdeling Biologie, aan de Universiteit van Leiden. In die dagen is dit voor een vrouw nog uitzonderlijk.

Hoewel Sara geniet van het studentenleven en van haar studie, vindt ze deze laatste kennelijk toch meer theoretisch dan ze verwacht had. In 1901 en in 1903 gaat ze daarom voor een aantal maanden naar Kent in Engeland, naar het Agricultural College in Swanley, dat gericht is op tuinarchitectuur. Ze heeft het daar goed naar haar zin en houdt aan die periode een aantal trouwe vriendinnen over.

Huwelijk van Broer de Jong en Saar van Houten

Inmiddels is Broer de Jong, die op 8 oktober 1902 het eerste deel van kandidaatsexamen theologie heeft gehaald en op 23 april 1904 het tweede deel, gevolgd door het kerkelijk voorbereidend examen, opnieuw in beeld

Broer de Jong (linksboven) en Joh. P. Scholte (linksonder)
voor Holland House, Woodbrooke College
(Foto archief familie De Jong-van Houten)

bij Saar. Alvorens hij zijn studie afrondt, is hij eerst nog naar Engeland geweest, naar het Woodbrooke College, een studiecentrum dat in 1903 is opgericht door John W. Rowntree. Een andere leidende figuur op dit seminarie is Rendel Harris, een inspirerende man, die in Leiden enkele semesters theologie had gedoceerd.

Op 19 oktober 1905 sturen Saar en Broer, de laatste inmiddels sinds 6 augustus 1905 beroepen predikant te Helenaveen, de annonce dat ze op 9 november 1905 zullen trouwen in Leiden.
Op 7 november 's middags zullen ze ten huize van de a.s. bruid recipiëren. Hoewel de huwelijksinzegening in de Pieterskerk in Leiden twee dagen later druk bezocht is, vindt het huwelijksdiner in intieme kring plaats. Daarbij is o.a. aanwezig Johannes Paulus Scholte, die samen met Broer de Jong op Woodbrooke heeft gezeten. Hij zal later trouwen met An, de zus van Saar. Ook is grootmoeder Van Gogh-Carbentus van de partij. De ouders van Broer zijn niet in de gelegenheid bij het huwelijk aanwezig te zijn, maar zij hebben schriftelijk hun toestemming gegeven.

De ambtsperiode in Helenaveen (1905-1911)
Dominee Broer de Jong en Saar van Houten vertrekken samen naar zijn eerste standplaats: Helenaveen. Op 19 november 1905 wordt hij daar bevestigd in zijn ambt en doet er zijn intrede.
Saillant detail is, dat dominee De Jong en zijn vrouw in Helenaveen kennismaken met de heer L.A. Ruys, die administrateur is van de maatschappij 'Helenaveen'. Hij heeft juist in de maand oktober 1905 zijn benoeming ontvangen als rentmeester van het landgoed 'Middachten' in De Steeg!

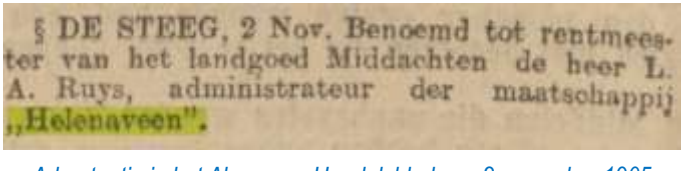
§ DE STEEG, 2 Nov. Benoemd tot rentmeester van het landgoed Middachten de heer L. A. Ruys, administrateur der maatschappij „Helenaveen".

Advertentie in het Algemeen Handelsblad van 2 november 1905

Helenaveen ligt midden in de Peel, een uitgestrekt veengebied, waar de leefomstandigheden zwaar zijn. Daar vormt de protestantse gemeente een kleine enclave te midden van 'het pausdom'.
Op 30 mei 1907 zal daar Johannes Rendel de Jong het levenslicht zien. Wat zijn Broer en Saar gelukkig met hun zoontje! Met de namen die hij heeft gekregen, Johannes Rendel, is hij vernoemd naar de leidslieden op Woodbrooke: John Rowntree en Rendel Harris. Hij zal echter kortweg als John door het leven gaan. Op 30 januari 1909 kan opnieuw de vlag uit, want dan krijgt Johannes Rendel er een zusje bij: Anna Cornelia (Annetje). Zij wordt vernoemd naar haar grootmoeder Anna Cornelia van Houten-van Gogh, die speciaal naar Helenaveen komt om haar ten doop te houden. In datzelfde jaar, op 26 maart 1909, verhuizen de ouders van Saar naar Dieren.

De ambtsperiode in Heemse (1911-1921)
In de loop van 1911 realiseren Broer en Saar zich dat ze - met het oog op hun kinderen en hun scholing - beter naar een minder afgelegen plaats kunnen verhuizen. In juli 1911 heeft dominee De Jong het uitgebrachte beroep door de Nederlands Hervormde Kerk in Heemse aanvaard. Op de ochtend van zondag 13 augustus 1911 zal hij daar worden bevestigd en 's middags zijn intrede doen.
Op 5 mei 1912 wordt in Heemse Joan Marius de Jong geboren en op 23 augustus 1914 ziet Foekje de Jong het levenslicht. Zij is vernoemd naar haar grootmoeder van vaderszijde. Op 20 november 1916 komt er nog een kindje bij: Abraham. Hij zal kortweg Bram worden genoemd.
Hoewel het domineesgezin het prima naar de zin heeft in Heemse, krijgen Broer en Saar in de loop van 1920 toch het gevoel dat ze weer toe zijn aan een nieuwe gemeente. Op zondag 23 oktober 1920 neemt dominee De Jong onder grote belangstelling afscheid van de Nederlands Hervormde gemeente in Heemse. Een week later wordt hij bevestigd in zijn nieuwe gemeente Ellecom en De Steeg.

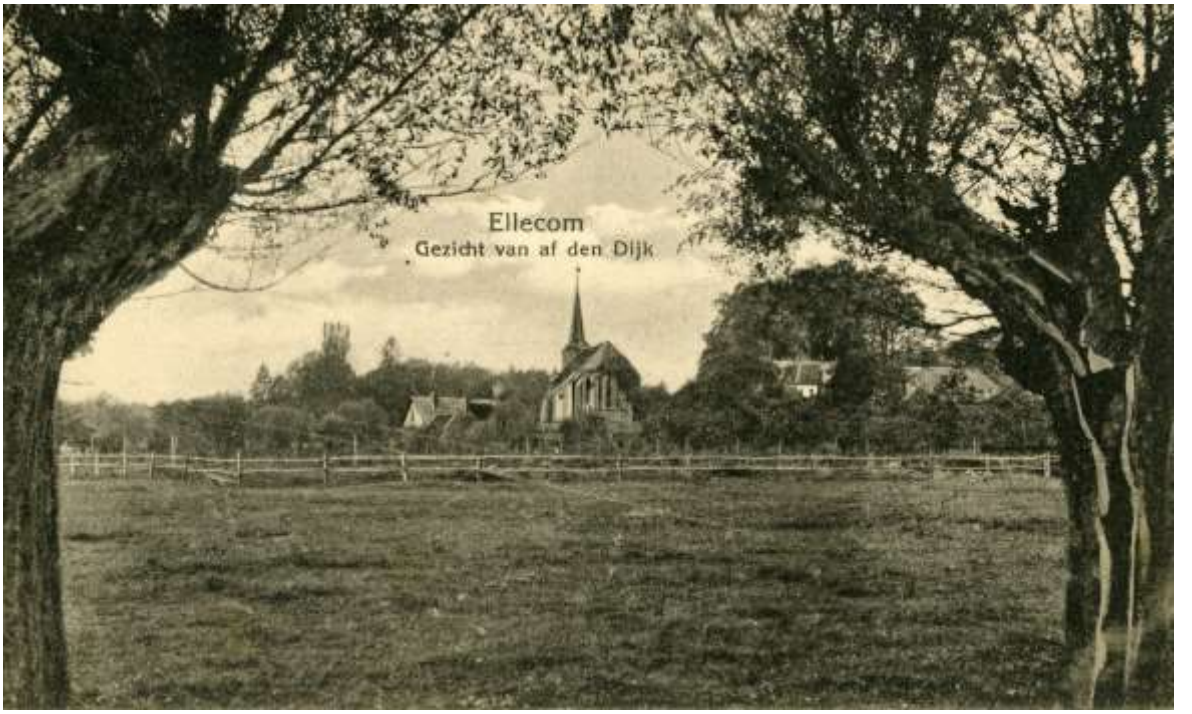

Zicht op het dorp Ellecom (Foto 20 juli 1921, J. Dikker, Beeldbank Gelders Archief)

Hoe het begon

Ellecom hoort tot het gebied van de heerlijkheid Middachten, evenals het gelijknamige in De Steeg gelegen kasteel. Dominee De Jong is op deze vrijkomende predikantsplaats opmerkzaam gemaakt door de voormalig administrateur van de Maatschappij Helenaveen, de heer L.A. Ruys, die sinds november 1905 rentmeester is op het kasteel 'Middachten'. Hoewel dominee De Jong en zijn vrouw Sara al kennisgemaakt hebben met de graaf, moet ook de kerkenraad van Ellecom nog op hem worden geattendeerd. Uiteindelijk zullen zij echter niet over het uitbrengen van het beroep beslissen, dit vanwege het collatierecht. Weliswaar zal dat kort daarna in de Grondwetsherziening van 1922 worden afgeschaft, maar het mag door de bezitter van dit heerlijk recht tot diens dood worden uitgeoefend. Daarbij gaat het in dit geval om W.F.C.H. Graaf Bentinck van Aldenburg (die overigens officieel de benoemingsbrief tekent met W.F.C.H. Graaf van Waldeck Limpurg). Nadat de wederzijdse kennismakingen naar tevredenheid zijn verlopen, kan dominee De Jong in Ellecom een proefpreek houden. Die wordt goed ontvangen, met als gevolg dat in juli 1921 een beroep op hem wordt uitgebracht.

Hij besluit het beroep te aanvaarden. Eer het echter zover is krijgt de pastorie aan die lommerrijke Binnenweg een opknapbeurt. Vóór hem woonde hier dominee Jan D. van Arkel van 1892 tot 1921. Hij vierde in september 1917 zijn veertigjarig ambtsjubileum en is in 1921 met emeritaat gegaan. De pastorie wordt op kosten van graaf Bentinck van Huize 'Middachten' voor een fors bedrag opgeknapt, geschilderd en gestoffeerd.

'Middachten' is in die tijd niet alleen verantwoordelijk voor de benoeming van de predikant, maar ook voor zijn

traktement en voor alle bijkomende kosten. Dominee Van Arkel heeft zich in zijn afscheidsrede zeer positief uitgesproken over de samenwerking die er was tussen de collator, graaf Willem Frederik Charles Henry van Aldenburg Bentinck en de kerkenraad. Zijn opvolger vertrouwt daar volledig op!

Op zondag 30 oktober doet dominee Broer de Jong zijn intrede in Ellecom. De krant De Standaard schrijft op 2 november daaropvolgend hierover:

E l e c o m. (Herv. Kerk.) "Na des morgens bevestigd te zijn door Ds. J.K. v.d. Hoeven, van Rheden, met eene predikatie over Joh. 1:43 deed Zondag j.l. Ds. B. de Jong, gekomen van Heemse, alhier, zijn intrede. Tekst Luc. 5:5, laatste gedeelte. Den nieuwen leeraar werd toegezongen Gez. 224: 1 en 5."

Dominee Van der Hoeven is nagenoeg tegelijkertijd met dominee De Jong beroepen tot predikant te Rheden. De kerkgemeenschappen van Ellecom en Rheden werken samen in de pastorale zorg voor De Steeg.

In de volgende aflevering zal het gaan over het leven en werken van dominee B. de Jong in Ellecom en De Steeg.

Het gezin De Jong-van Houten (Heemse, 1918)
(Foto archief familie De Jong-van Houten)

DROGISTERIJ DOBBENBERG

Jos Leeman

In de vijftiger jaren van de vorige eeuw waren er enkele drogisterijen in Dieren-Zuid, later ook verschillende aan de noordkant van het spoor. Een drogisterij was toen een winkel met een uitgebreid assortiment van medicinale en chemische producten, zoals medicinale kruiden, verf, cosmetica, oplosmiddelen, kleurpoeders en schoonmaakproducten. Veel producten werden door de drogist zelf samengesteld. Ook kon men er soms venster- en spiegelglas kopen. In enkele gevallen was de drogist tevens schilder of fotograaf.

Drogisterij Gastelaars-Dobbenberg, Kerkstraat Dieren, 1940-1950

Gaper

Aan de buitengevel van apotheken en drogisterijen bevond zich vaak een gaper, deze deed dienst als uithangteken om klanten te trekken. Gapers waren er in verschillende categorieën: donkere mannen met tulbanden, narren met bellen aan hun muts, zieken met een doek om het hoofd, zonderlingen, gezagdragers. Ze staarden roerloos voor zich uit. De mond wijd open, vaak met een uitgestoken tong om een medicijn in te nemen. Soms had de gaper een stuk drop of een zwavelstok tussen zijn tanden. Het woord drogist is afgeleid van het Middelnederlandse woord droge: medicinale kruiden werden meestal eerst gedroogd. De traditionele drogist is in Nederland vrijwel uitgestorven. De markt wordt beheerst door drogisterijketens en franchiseorganisaties. In Dieren-Zuid zijn nu geen drogisterijen meer.

Eens de gaper van drogisterij Hubert in Den Haag. (Sander Hubert Wijchen)

Drogisterij Gastelaars-Dobbenberg

In 1901 bouwde de huis- en rijtuigschilder Pieter Jacob Gastelaars (1865-1951) een nieuw woon-winkelpand met werkplaats voor zijn schildersbedrijf in de Kerkstraat. Daarnaast had hij een drogisterij en handel in verfwaren.

In de dertiger jaren werd het pand verbouwd en de etalages werden vergroot. Op de gevel werd groot vermeld dat men hier ‘Drogerijen, Chemicaliën en Verfwaren’ kon kopen. De traditionele gaper hing boven de winkeldeur.

Dierense winkeliers in Kerkstraat bij Hervormde kerk, gereed om in de jaren 50 met 2 bussen enkele dagen uit te gaan. Links gebr. Willem en Jan Pieper (ijzerw.), 2e linksonder melkslijter Hulshof, hotelier Prinsen, Galama, Vreeman, Schutte (Alko), manufac. Gudden, Remmelink, Dobbenberg (drog.), Hamer (textiel), Levie (Spoorstr.) en ook Lentink

Pieter Jacob trouwde driemaal. Uit zijn eerste huwelijk met Margje de Vos werd in 1891 Philippus Gastelaars geboren. Hij werd net als zijn vader drogist en had zijn winkel in Doesburg. In 1944 werd Philippus door de bezetter doodgeschoten. In Doesburg is de Philippus Gastelaarsstraat naar hem genoemd. De broer van Philippus, Paulus Gastelaars, geboren in 1893 werd drogist in Rheden.

Dobbenberg

In 1942 zette F.W. (Frits) Dobbenberg de drogisterij voort. Hij was de schoonzoon van Gastelaars. Het pand in de Kerkstraat werd in de 50er jaren nogmaals verbouwd en kreeg een nieuwe voorgevel en een nieuwe naam: drogisterij ‘De Gaper’. Gastelaars en Dobbenberg hadden vanaf 1936 tot 1973 een filiaal op de Wilhelminaweg, tegenover de Gazelle rijwielfabriek.

In 1973 sloot Dobbenberg beide zaken, hij had geen opvolger.

Het pand in de Kerkstraat is in augustus 1987 gesloopt ten behoeve van de bouw van appartementengebouw ‘De Kroon’.

Voor meer informatie:
www.rhedenopdekaart.nl - Dieren, Bedrijvigheid

LEVENSVREUGDE

bezit men alleen als men volkomen gezond is. Wordt Gij geplaagd door **bloedarmoede, gebrek aan eetlust, slechte spijsvertering, algemeene zwakte, bleekzucht en dergelijke kwalen,** gebruik dan dagelijks twee of drie wijnglazen der alom geprezen en aanbevolen **Haco's medicinale Grieksche**

BLOEDWIJN merk „DE PLEEGZUSTER"

onder voortdurende controle van de Doktoren F. Basenau en P. J. Swaab te Amsterdam.

Haco's Bloedwijn werd op verschillende tentoonstellingen met de hoogste onderscheidingen bekroond.

Haco's Bloedwijn is het **eenige** in den handel zijnde merk, dat werkelijk medicinale eigenschappen bezit, n.l. de voor het organisme waardevolle bestanddeelen:

IJZER, PHOSPHOR en KALK.

Deze Bloedwijn is door het geheele land in alle voornaame zaken verkrijgbaar.

Let vooral op het wettig gedeponeerd handelsmerk als hierbij afgebeeld op het etiket, hals en capsule der flesch.

De voortdurende controle van de doktoren F. Basenau en F. J. Swaab te Amsterdam zijn voor gebruikers een waarborg voor de geneeskracht en zuiverheid.

Neemt eens een proef en U zult versteld staan over de heilzame werking van:

„HACO'S" Bloedwijn merk „DE PLEEGZUSTER"

HET IS DE LEVENSWIJN!

Alom verkrijgbaar o.a. bij: te DOETINCHEM: G. C. Aalderink, drogist; te TERBORG: H. Volman, drogist; J. W. Piepers, v/h Nijhof, Drogist; te DOESBURG: Th. Gastelaars, drogist; te DIEREN: P. J. Gastelaars & Zoon, drogisten. 68051

Reclame voor Pleegzuster Bloedwijn, uit 1924 voor onder andere de drogisten Gastelaars in Dieren en Doesburg

BOEKBESPREKING

VILLA DE WARTBURG

Een toevluchtsoord in het verzuilde naoorloge Nederland

Loes Hegger

Een van de markante villa's in het villapark in Velp is de Villa Wartburg gelegen op de hoek van de Boulevard en de Prins Hendriklaan. Deze villa werd in 1911 ontworpen door E.J.M. Muis in opdracht van de oud-burgemeester van Klundert P. van Stolk. Hij liet het huis ontwerpen, geïnspireerd op het 17e eeuwse raadhuis van Klundert.
Oorspronkelijk had het huis de naam 'De Hoek', maar toen het in 1962 gekocht werd door dominee Herman Hegger, kreeg het de naam 'De Wartburg', vernoemd naar het kasteel bij Eisenach. Hier vond Maarten Luther in 1521 - nadat hij in de ban was gedaan - bescherming bij de keurvorst van Saksen. Op de Wartburg vertaalde Luther het Nieuwe Testament in de volkstaal.

Op de voorgevel bevindt zich de tekst
DE WARTBURG Ao Di 1962 en daaronder "EEN VASTE BURCHT IS ONZE GOD / EEN TOEVLUCHT VOOR DE ZIJNEN".

Herman Hegger was een uitgetreden priester die zich samen met zijn vrouw Willy het lot aantrok van afvallige priesters. De villa werd een opvanghuis voor vele tientallen priesters uit de hele wereld die een eerste onderdak vonden bij het zeven kinderen tellende gezin Hegger. Dochter Loes beschrijft in het boek op boeiende wijze hoe zij opgroeide in dit bijzondere huishouden. In 1977 verlieten de Heggers de Wartburg.

Het boek geeft ook een beeld van een nu haast niet meer voor te stellen tijd van scherpe geloofstegenstellingen. Als bezorger van het 'Dierens Weekblad' van drukkerij Blok herinner ik me dat daar exemplaren rondslingerden van 'In de rechte straat', het maandblad van Hegger dat daar gedrukt werd. Voor mij als katholiek jochie droop daar het scherpe anti Rome sentiment van af. Het opvanghuis werd mede door de uitgave van dit blad gefinancierd. Hegger was een bekend figuur in reformatorische kring en reisde de hele wereld over terwijl zijn vrouw het huishouden draaiend hield. Hij stond o.a. aan de wieg van de oprichting van de Evangelische Omroep. Los van dit alles boeit ook de beschrijving van beelden van Velp uit de 60-er jaren in dit boek.

Jeroen van Gessel

Op 21 oktober 2021 was Loes Hegger over dit onderwerp te gast bij OVT op Radio 1. Terug te luisteren via de site van de VPRO (www.vpro.nl/programmas/ovt/luister/afleveringen.html)

Villa de Wartburg , een toevluchtsoord in het verzuilde naoorlogse Nederland door Loes Hegger.
Uitgave Ambo/Anthos Amsterdam 2021
ISBN 978 90 263 5407 6

Mededelingen van het bestuur

Waarde leden,

Ze heeft het al die jaren fantastisch gedaan, als schrijfster, als secretaris, als redacteur, als hoofdredacteur! Ze wist velen te inspireren – soms te verleiden – historische gebeurtenissen op papier te zetten. Ruimtegebrek in dit blad werd veelal haar (luxe)probleem. Ik heb het hier, dat zal duidelijk zijn, over Nelleke den Boer – Pinxter; hoofdredacteur van dit nummer, haar laatste. Voor de Kring was ze nog veel meer dan dat. De 'go-between' tussen alles en iedereen! En dat zal ze blijven doen, is onze hoopvolle verwachting.
De overgebleven redactie en het bestuur zal rond de publicatie van het volgende nummer een eerbetoon aan al haar werk organiseren. Hans Witt neemt op geheel eigen wijze de rol van Nelleke over. We wensen hem evenveel succes!

Onze Kring is blij met de aanstelling van Irene Velthuis bij de gemeente. Zij gaat in de komende jaren een centrale database van het erfgoed van Rheden samenstellen. Met name de Stichting Rheden op de Kaart zal daarmee in een geheel nieuw jasje gestoken kunnen worden. Tijdens een kennismakingsgesprek in Laag-Soeren heeft ze een goed beeld gekregen van onze archiefwerkzaamheden. Zij is van huis uit archeoloog. Dat liet ze op landgoed Biljoen onlangs merken bij de opgravingen van de sporen van kasteel Overhagen (links op de foto).

Het bestuur merkt dat de Kring steeds vaker gepolst wordt in zake gemeentelijke kwesties. Of het nu gaat over de energietransitie (plaatsing zonnepanelen en windmolens), de afsluiting van Natuurpark Veluwezoom of de impasse rond het gebouw Rhederhof te Rheden; het bestuur geeft steeds aan dat de cultuurhistorische waarde van onze omgeving nadrukkelijk moet meewegen in de besluitvorming. Hoog op de agenda staat vanzelfsprekend het 450-jarig bestaan van de gemeente Rheden (in 1923). Ook hierover zitten we met de gemeente aan tafel.
Toenemende belangstelling voor de lokale historie bleek ook weer bij de cursus Velpologie; dit najaar weer tweemaal gegeven en uitgebreid met lezing over de 'Geërfden van Velp' en drie afsluitende wandelingen: Overhagen - Oude Jan – Biljoen. Op de foto de bezichtiging van een gebrandschilderd raam in de Grote Kerk. Voeg daarbij de twee dorpswandelingen in Rozendaal voor alle nieuwe inwoners, dan kom je tot de conclusie dat we niet stilzitten.

Rest mij u fijne feestdagen te wensen en een voorspoedig 2022.
Harry Klein Koerkamp, voorzitter

Nieuwe leden in de periode van 1 augustus tot 1 november:

De heer J. de Rijk	Rheden
De heer H.A.M. Hurenkamp	Velp
De heer C.R. Baltjes	Duiven
De heer J. Vossestein	Dieren
Mevrouw J. van Dijk	Velp
De heer A.D.P. van Dongen	Dieren
Mevrouw I. Beek	Velp
Mevrouw C.G. Steenge-Toxopeus	Velp
De heer K.H. de Winkel	Velp